

INLICHTINGEDIENST BUITENLAND

Een institutioneel onderzoek naar de
Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland, 1946-1996.

INLICHTINGEDIENST BUITENLAND

Een institutioneel onderzoek naar de
Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland, (1946-1996)

PIVOT-rapport nr. 30

Dit rapport is een gezamenlijke uitgave van het ministerie van Algemene Zaken
&
Rijksarchiefdienst/PIVOT
Ministerie van OCenW

's-Gravenhage, 1996

Tekst: dr. D. Engelen
Vormgeving: Rijksarchiefdienst/PIVOT
Illustraties: W.D. Küller
Druk: Drukkerij Enroprint BV

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Inlichtingendienst Buitenland; een institutioneel onderzoek naar de Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland, 1946-1996/ [samenst. dr. D. Engelen; ill. W.D. Küller].-Den Haag: Rijksarchiefdienst/PIVOT. - ill. (PIVOT-rapporten, ISSN 0928-0448 ; nr.30) Met lit. opg. ISBN 90-74442-33-1

Trefw.: veiligheidsdiensten, politiek beleid, institutionele geschiedenis

Rijksarchiefdienst/PIVOT. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Rijksarchiefdienst/PIVOT.

PROJECT INVOERING VERKORTING OVERBRENGINGSTERMIJN

Voor u ligt het rapport waarin de uitkomsten van een onderzoek, gehouden in het kader van het Project Invoering Verkorting Overbrengingstermijn (PIVOT), zijn weergegeven. PIVOT is een project-organisatie die in mei 1991 door de Algemene Rijksarchivaris in het leven is geroepen. De aanleiding daarvoor vormde de (voorgenomen) verkorting van de overbrengingstermijn conform de nieuwe Archiefwet van vijftig naar twintig jaar. Vanuit het oogpunt van democratisering van het openbaar bestuur moet deze termijnverkorting positief worden beoordeeld. Immers, eerder overgedragen archieven worden ook eerder volledig toegankelijk voor het publiek. Voor de Rijksarchiefdienst betekent deze termijnverkorting echter dat, wanneer er geen maatregelen worden genomen, zij overstroomd wordt met archiefmateriaal. De neerslag van dertig jaar overheidshandelen zou bij de invoering van de nieuwe wet in een korte periode moeten worden overgebracht naar de depots van de archiefdiensten. Voor de centrale rijksorganen wordt de omvang van deze stroom van gegevensbestanden geschat op ongeveer 600 strekkende kilometer over de periode 1943-1973 en over de periode 1973-1990 op nog eens eenzelfde hoeveelheid. Omdat een dergelijke hoeveelheid archiefmateriaal niet beheersbaar, noch hanteerbaar is en de opslag ervan te kostbaar, heeft de Rijksarchiefdienst in het kader van PIVOT tezamen met de verschillende Hoge Colleges van Staat en de ministeries maatregelen getroffen om deze vloed te kanaliseren.

Bij het uitvoeren van deze inhaaloperatie moesten reeds bestaande problemen bij de archiefzorg van de rijksoverheid in versneld tempo worden opgelost. Onder de Archiefwet 1962 zijn grote achterstanden ontstaan in het selecteren van naoorlogs archiefmateriaal en in het overbrengen van archief van vóór 1940 naar de Rijksarchiefdienst. In inspectierapporten van de Rijksarchiefdienst werd daar al op gewezen, maar door het rapport 'Archiefbeheer en -behoud bij het Rijk' dat de Algemene Rekenkamer in 1988 uitbracht, is dit probleem pas in zijn volle omvang tot politiek Den Haag doorgedrongen.

PIVOT is mogelijk geworden door de inzet van extra financiële middelen die de minister van WVC in 1991 heeft toegezegd: fl. 17 miljoen over een periode van tien jaar (de looptijd van het project). Daarnaast zetten de ministeries en de Hoge Colleges van Staat, verantwoordelijk voor selectie en overdracht van hun archieven, elk eigen middelen in om deze operatie mogelijk te maken. Afspraken daarover zijn vastgelegd in convenanten die de verschillende secretarissen-generaal of vertegenwoordigers van de Hoge Colleges van Staat met de Algemene Rijksarchivaris hebben gesloten.

1. De uitgangspunten van PIVOT

Om de hierboven beschreven papiervloed op een verantwoorde manier te kunnen beperken heeft PIVOT een nieuw selectie-instrument ontworpen. De traditionele selectiemethoden zijn voor een operatie van deze omvang niet toereikend: zij zijn te arbeidsintensief en dus te kostbaar waarbij de basis van de gevoerde selectie niet altijd duidelijk is geformuleerd. Bij de traditionele selectie worden als criteria gebruikt: de inhoudelijke of informatieve waarde van documenten en de plaats die zij innemen in het geheel van een dossier, een archief of verzameling archieven. Aangezien men bij die manier van selecteren geen model hanteert waarmee men de context van de gegevens in kaart kan brengen, kan men aan de gegevens op zich moeilijk een waarde toekennen. De functie van de gegevens is in dat geval niet te achterhalen. Het gevolg hiervan is een subjectieve selectie omdat iedereen die selecteert een eigen interpretatie aan de gegevens geeft.

PIVOT gaat ervan uit dat de selectie moet worden uitgevoerd vanuit het gezichtspunt van het overheidsorgaan of de organen die deze documenten in het kader van hun taak en het daaruit voortvloeiende handelen hebben ontvangen of geproduceerd: niet de informatiewaarde van documenten maar de waardebeoordeling van handelingen van overheidsorganen staat centraal. Met de gegevensbestanden die naar de Rijksarchiefdienst worden overgebracht moet het handelen van de overheid in relatie tot haar

omgeving op hoofdlijnen te reconstrueren zijn. Daarbij wil PIVOT met het resultaat van de selectie op basis van deze doelstelling bronnen voor de kennis van en het inzicht in de Nederlandse samenleving (en cultuur) veiligstellen voor blijvende bewaring.

De methode om dit te bereiken is de methode institutioneel onderzoek van PIVOT. Deze methode is in de afgelopen jaren ontwikkeld aan de hand van praktijkervaringen en nieuwe, theoretische inzichten uit binnen- en buitenland. Via wet- en regelgeving en andere bestuurlijk-organisatorische bronnen wordt nagegaan welke handelingen overheidsorganen verrichten. Op basis van de handelingen kan achterhaald worden welke neerslag er in principe zou *moeten* zijn. Met andere woorden, de selectie zal niet meer plaatsvinden op basis van het archiefstuk zelf, maar op basis van de handeling. Handelingen worden gewaardeerd in het kader van de context.

Uiteindelijk zal PIVOT de overbrenging van het geselecteerde materiaal naar de depots van de Rijksarchiefdienst begeleiden. De rijksorganen zijn zelf verantwoordelijk voor de fysieke selectie en bewerking die de archieven en andere gegevensbestanden moeten ondergaan om ze geschikt te maken voor overdracht. Desgewenst zal PIVOT hen daarbij adviseren. Richtsnoer voor de bewerking na het institutioneel onderzoek en de institutionele selectie vormen de door de Permanente Commissie Documentaire Informatievoorziening (PCDIN) in september 1991 aanvaarde 'Normen voor goede en geordende staat' (zie hiervoor ook de PIVOT-brochure 'Om de kwaliteit van het behoud: normen 'goede en geordende staat' (Rijksarchiefdienst/PIVOT, 's-Gravenhage 1993).

2. Het institutioneel onderzoek

Om het voor de selectie noodzakelijke inzicht te krijgen in het handelen van de overheidsorganen is PIVOT institutionele onderzoeken gestart bij de verschillende ministeries. De onderzoekers worden door PIVOT zelf en door de verschillende ministeries ingezet. Zij nemen gezamenlijk ongeveer 130 onderzoeksgebieden of beleidsterreinen voor hun rekening. Per beleidsterrein beschrijft de onderzoeker de historische ontwikkeling van dat beleidsterrein als context van de handelingen die er sinds 1940 zijn verricht. De onderzoeksperiode verschilt per beleidsterrein, maar bestrijkt in het algemeen de periode 1940 tot heden.

Uitgangspunt bij de onderzoeken vormt de Methode van Institutioneel Onderzoek (MIO), neergelegd in de brochure 'Handelend optreden' (PIVOT-brochure, 's-Gravenhage 1994). De resultaten van een institutioneel onderzoek worden beschreven in een Rapport Institutioneel Onderzoek (RIO). Een RIO is de contextbeschrijving van een beleidsterrein waarop overheidsorganen handelend optreden en omvat:

1. een historische schets van het beleidsterrein waarop het onderzoek betrekking heeft, inclusief:
 - de doelstellingen van de overheid op het beleidsterrein;
 - de overheidsorganen en overige actoren;
 - de onderlinge relaties tussen de actoren;
 - de beleidsinstrumenten;
 - een beschrijving van het taakgebied waartoe het beleidsterrein behoort.
2. een overzicht van de handelingen die overheidsorganen verrichten of hebben verricht, inclusief:
 - de looptijd van elke handeling (begin- en einddatum);
 - de grondslag (bron) van elke handeling;
 - het produkt van de handeling (indien bekend).

Zo mogelijk worden de handelingen thematisch of procedureel geordend, waardoor men de handelingen in hun context kan zien.

Een belangrijk begrip in het institutioneel onderzoek vormt de 'handeling'. Een handeling is een

complex van activiteiten, gericht op het totstandbrengen van een produkt, dat een actor verricht ter vervulling van een taak of op grond van een bevoegdheid. Aangezien we niet alleen willen beschrijven wat de overheid moet doen maar ook wat zij daadwerkelijk doet, gebruiken we als bron voor het beschrijven van het handelen niet alleen officiële wet- en regelgeving en de daaruit voortvloeiende algemene maatregelen van bestuur, koninklijke besluiten, ministeriële regelingen en beschikkingen zoals instellings-, opheffings- en organisatiebesluiten als onderzoeksbron, maar ook jaarverslagen en jaaroverzichten, staatsalmanakken, memories van toelichting op de rijksbegroting en op bovengenoemde wetten, beleidsnota's, archieven en literatuur. Daarnaast vormen interviews met beleidsmedewerkers en andere deskundigen - in en buiten de overheid- op het beleidsterrein een bron van informatie.

Naast het begrip 'handeling' neemt het begrip 'actor' in het institutioneel onderzoek een belangrijke plaats in. 'Actor' volgens de PIVOT-methode wordt gedefinieerd als "een overheidsorgaan of een particuliere organisatie of persoon die een rol speelt op een beleidsterrein". Strekten de PIVOT-onderzoekers zich tot 1995 uit tot de handelingen van overheidsorganen in de strikte zin van het woord, in de Archiefwet 1995 wordt, gebaseerd op de Algemene wet bestuursrecht, onder 'overheidsorgaan' verstaan "organen van overheidsstichtingen, verenigingen en vennootschappen die, ook voor zover zij niet krachtens publiekrecht zijn ingesteld, toch met openbaar gezag zijn bekleed of waaraan toch één of meer overheidstaken zijn opgedragen en de daarvoor benodigde publiekrechtelijke bevoegdheden zijn toegekend". Het begrip 'overheidsorgaan' is hiermee aanzienlijk verbreed.

In de onderzoeksrapporten worden de handelingen van particuliere instellingen niet opgenomen. Wel wordt hun rol op het beleidsterrein beschreven. Op grond van het acquisitieprofiel van het Algemeen Rijksarchief wordt bepaald of de archieven van particuliere instellingen voor overbrenging in aanmerking komen.

3. De toepassingsmogelijkheden

De resultaten van het institutioneel onderzoek, neergelegd in het RIO, worden daarna verwerkt in een wettelijk voorgeschreven selectie-instrument: de selectielijst, in PIVOT-termen het "basis selectiedocument" (BSD). De selectielijst is een lijst van handelingen die elk voorzien zijn van de waardering 'bewaren' of 'vernietigen'. De selectielijst volgt uit de beschrijving van het RIO. In overleg met de betreffende instelling(en) wordt aan de hand van deze selectielijst bezien welke gegevensbestanden voor 'de eeuwigheid' geselecteerd moeten worden en uiteindelijk overgebracht worden aan de Rijksarchiefdienst. De ontwerp selectielijst wordt ter inzage gelegd bij verscheidene instanties en de zorgdrager(s) bied(t)(en) de ontwerp-selectielijst aan aan de minister van OCenW. De definitieve selectielijst wordt vastgesteld door de zorgdrager(s) in kwestie en de minister/staatssecretaris van OCenW.

Wanneer de inhaaloperatie eenmaal voltooid is, zijn we er nog niet. In de toekomst moet worden voorkomen dat nieuwe achterstanden ontstaan bij selectie en overbrenging van gegevensbestanden. Om de toepassingsmogelijkheden van het institutioneel onderzoek ook voor de toekomst te kunnen garanderen, is het daarom noodzakelijk om ontwikkelingen in taken, handelingen en organisatie van de overheid, alsmede de grondslag van die taken en handelingen bij te houden. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt bij de zorgdragers. Het RIO en het BSD kunnen gebruikt worden als basis voor de ontwikkeling van een structureel documentair informatieplan teneinde het beheer van de gegevensbestanden die de Rijksarchiefdienst na 20 jaar verwerft en het beheer van de gegevensbestanden bij de verantwoordelijke organen zelf te verbeteren.

Zo kan in samenwerking met de betreffende organen worden voorkomen, dat zich in de toekomst nieuwe, onbeheersbare stuwmeren van archief en andere gegevensbestanden zullen vormen.

4. Volumevermindering archieven en vergroting opslagcapaciteit

Ook op deze terreinen is PIVOT werkzaam. Volumevermindering kan voor bepaalde archieven worden bereikt door middel van substitutie: het overzetten van de informatie op een andere drager, bijvoorbeeld microfilm, microfiches en in de toekomst wellicht beeldplaat. Inmiddels kon uitbreiding van de opslagcapaciteit met ca. 25 km. van bestaande depots in het Algemeen Rijksarchief worden gerealiseerd door de installatie van verrijdbare stellingen (compactus).

Gewapend met de opgedane ervaring zal PIVOT ook over deze kwesties de rijksorganen kunnen adviseren, die daarmee bij het moderne gegevensbeheer weer hun voordeel kunnen doen.

Algemeen Rijkarchief/PIVOT/Den Haag, juni 1995.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording	1
inleiding	
het beleidsterrein	
actoren	
handelingen	
Historisch Overzicht	3
voorgeschiedenis: bureau inlichtingen	
BID/IDB, 1946-1994	
problemen rond de militaire afdeling	
nieuwe start: Crul/Venekamp	
Van BID naar IDB	
IDB onder Algemene Zaken	
de 'nieuwe' IDB	
het einde van de koude oorlog - het einde van de IDB	
opheffing IDB	
Coördinatie, taken en werkwijze	22
de Commissie van Coördinatie	
de coördinator van de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten	
het CVIN	
de MICIV	
de taken van de BID/IDB	
organisatie en werkwijze	
de militaire afdeling	
de politieke afdeling	
de economische afdeling	
de Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden	
de posten in het buitenland	
de directie Operaties	
Ministeriële verantwoordelijkheid; parlementaire controle	38
discussies over de ministeriële verantwoordelijkheid	
parlementaire controle	
Handelingen	42
Bijlagen	48
Bijlage I	De relaties van de BID/IDB
Bijlage II	De hoofden van de dienst
Bijlage III	Coördinatoren
Bijlage IV	Secretarissen-generaal
Bijlage V	Voor de BID/IDB verantwoordelijke ministers
Bijlage VI	Afkortingen
Bijlage VII	Verklarende woordenlijst
Bijlage VIII	Organisatieschema's BID/IDB
Bijlage IX	Chronologisch overzicht (tijd balk)
PIVOT publicaties	60

VERANTWOORDING

Inleiding

Na deze introductie over wat PIVOT is en doet, volgen hier enige opmerkingen over de achtergronden, de inhoud en de indeling van het rapport. Het institutioneel onderzoek is uitgevoerd door het ministerie van algemene zaken. De Rijksarchiefdienst/PIVOT heeft het onderzoek begeleid. De opzet en inhoud van het rapport zijn in hoge mate bepaald door aard van de te onderzoeken instelling. Enerzijds vereiste het onderzoek een volledig gescreende onderzoeker, anderzijds vereisten de beschikbare onderzoeksbronnen een specifieke aanpak voor het onderzoek naar de inmiddels niet meer bestaande Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) en zijn rechtsopvolger de Inlichtingendienst Buitenland (IDB).

De meeste handelingen die de Rijksoverheid verricht, kunnen door middel van regelgeving in kaart worden gebracht. Dit geldt echter slechts in beperkte mate voor de handelingen die de BID/IDB in het taakgebied "inwinnen van inlichtingen met betrekking tot het buitenland" heeft verricht.

De handelingen van de minister van algemene zaken zijn daarom in kaart gebracht door middel van (soms diepgaand) institutioneel onderzoek, waarbij personeelsdossiers, instructies, taakbesluiten, informatie uit interviews met (beleids)medewerkers, het zogenaamde bronarchief (bestaande uit onderwerpsdossiers en persoonsdossiers), alsmede het archief van de opeenvolgende coördinatoren en secretarissen-generaal van algemene zaken zijn gebruikt om een beeld te krijgen van de werkprocessen en handelingen die bij de BID/IDB hebben plaatsgevonden. Met de verkregen kennis is het rapport institutioneel onderzoek geschreven. In bijlage VIII zijn werkprocessen beschreven op basis waarvan handelingen zijn geformuleerd.

In dit rapport wordt de context beschreven van het handelen van actoren op het beleidsterrein "inwinnen van inlichtingen met betrekking tot het buitenland". Dit gebeurt in het eerste hoofdstuk (Historisch Overzicht) aan de hand van het materiaal dat in de loop van het institutioneel onderzoek is geraadpleegd.

In het tweede hoofdstuk komen achtereenvolgens aan de orde:

- a. de coördinatie en met name de rol van de coördinatoren met betrekking tot de BID/IDB;
- b. de taken van de BID/IDB, uitgesplitst naar de voornaamste onderdelen van de dienst;
- c. de werkwijze van de BID/IDB, eveneens aan de hand van de deeltaken van de voornaamste dienstonderdelen.

In het derde hoofdstuk wordt nader ingegaan op de ministeriële en parlementaire controle op de BID/IDB

Het beleidsterrein

Het beleidsterrein waarop de BID/IDB werkzaam was, wordt in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten omschreven als "het verzamelen van gegevens betreffende het buitenland, die voor de Staat van belang kunnen zijn". Als onderdelen van dit beleidsterrein kunnen worden onderscheiden:

1. het recruterende van inlichtingenbronnen, zowel in het buitenland als in het Koninkrijk;
2. het instrueren, "briefen" en "debriefen" van deze bronnen
3. het in rapporten vastleggen van de in 2. genoemde activiteiten;

4. het bewerken van de in 3. genoemde rapporten tot rapportages ('finished intelligence');
5. het distribueren van deze rapportages onder de afnemers;
6. het in onderlinge samenhang brengen van de "feed back" van de afnemers met hun overige inlichtingenbehoeften (sinds " 1980 in een Nationaal Inlichtingen Behoeftenplan (NIBP).

Elk onderdeel van de BID/IDB kende zijn afzonderlijke doelstellingen en taken, die op elkaar werden afgestemd door de Dienstleiding en vanaf plm. 1980 in geformaliseerde vorm door het NIBP.

De BID/IDB was de enige inlichtingendienst die bevoegd was op heimelijke wijze inlichtingen **in** het buitenland in te winnen. Dat wil niet zeggen dat het ministerie van algemene zaken het enige ministerie was dat inlichtingen **over** het buitenland vergaarde. Ieder op hun eigen wijze waren en zijn ook de ministeries van defensie, buitenlandse zaken en binnenlandse zaken op dat terrein actief.

Actoren

Onder een actor wordt verstaan "een overheidsorgaan of een particuliere organisatie of persoon die een rol speelt op een beleidsterrein".

De actoren, die in dit rapport voorkomen, zijn:

- de minister van algemene zaken;
- overige ministers
- interdepartementale commissies of raden;
- de (leiding van) de BID/IDB
- de coördinator inlichtingen- en veiligheidsdiensten
- Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland
- Stuurgroep Opheffing IDB

Handelingen

Een belangrijk begrip in het institutioneel onderzoek vormt de 'handeling'. Een handeling is een complex van activiteiten, gericht op het totstandbrengen van een produkt, dat een actor verricht ter vervulling van een taak of op grond van een bevoegdheid.¹ Uit een handeling van een overheidsorgaan vloeit een produkt voort. Het produkt dat de overheid in casu de BID/IDB aan de samenleving leverde in het kader van de doelstelling "het inwinnen van inlichtingen" of "het vergaren van gegevens betreffende het buitenland die voor de Staat van belang kunnen zijn" was informatie.

In de meeste gevallen is de formele grondslag van het handelen door een overheidsorgaan een wet of een andere vorm van regelgeving. Op het beleidsterrein "inwinnen van inlichtingen" waren dat de respectieve vertrouwelijke Koninklijke Besluiten en sinds 1987 de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten.

Daar genoemde KB's en zeker de genoemde wet vaag zijn gehouden, moest het concrete handelen van de minister van algemene zaken en van de BID/IDB vooral worden afgeleid uit het in de inleiding genoemde archiefmateriaal.

HOOFDSTUK I - HISTORISCH OVERZICHT

OORLOG: BUREAU INLICHTINGEN

Bij Koninklijk Besluit van 19 juli 1940 werd door de Nederlandse regering in Londen de Centrale Inlichtingendienst opgericht, die als "gemengde" dienst (dat wil zeggen zowel inlichtingen- als veiligheidsdienst) ressorteerde onder het departement van justitie. Na een reeks van problemen werd bij KB van 28 november 1942¹ deze dienst opgesplitst in twee diensten: het "veiligheidsdeel" van de CID bleef als Politie Buitendienst onder Justitie ressorteren; de "inlichtingenkant" werd omgezet in een Bureau Inlichtingen (BI) dat onder het departement van oorlog kwam te ressorteren². Bij KB van dezelfde datum werd de reserve majoor H.G. Broekman benoemd tot hoofd van BI, in welke functie hij in verband met gezondheidsproblemen in juli 1943 werd opgevolgd door dr J.M. Somer. In het najaar van 1944, na de bevrijding van het Zuiden van Nederland, vestigde een deel van BI zich onder leiding van Somer in het Van Abbe museum in Eindhoven. Van daaruit onderhield het bureau tot het einde van de Tweede Wereldoorlog de verbindingen met Londen, waar een "romp-BI" onder leiding van Somers plaatsvervanger C.L.W. Fock was achtergebleven. Na de bevrijding werd besloten het BI te liquideren, zij het dat nog in juni 1945 de ministerraad het bureau 'voorlopig in stand' wenste te houden³. Bij KB no. 24 van 1 mei 1946 tenslotte werd Somer ontheven van zijn taak als hoofd van BI en tegelijkertijd aangesteld als hoofd van het 'Afwikkelingsbureau BI'⁴.

DE NAOORLOGSE BID

Naar Brits voorbeeld werden na de bevrijding een inlichtingen- en een veiligheidsdienst opgericht, beide ressorterend onder de minister-president. In april 1946 was dat de Centrale Veiligheidsdienst (CVD); in februari daaraan voorafgaand werd bij KB nr. 1 van 16 februari 1946 de Buitenlandse Inlichtingendienst (BID) opgericht met Fock als eerste hoofd. In dit KB werd bepaald, dat het 'inwinnen van inlichtingen in het buitenland' met uitsluiting van andere diensten was voorbehouden aan de BID. De summiere overweging die ten grondslag lag aan de instelling van de BID was "dat het noodzakelijk is dat het Koninkrijk beschikt over een buitenlandse inlichtingendienst".

Over de aard en inhoud van de in het buitenland in te winnen gegevens deed het KB geen uitspraak - het sprak slechts van "voor het Koninkrijk gewichtige inlichtingen uit het buitenland". In een uitvoerige notitie, getiteld "Taak BID" en afkomstig van Fock of diens opvolger als HBID per 1 januari 1948, P.J.M. Driebeek, wordt echter aandacht besteed aan de organisatie en taakuitvoering van de BID. Daardoor krijgt men enig zicht op althans de categorieën onderwerpen waarmee de BID zich bezig hield. De Buitenlandse Inlichtingendienst, zo heet het in de notitie, ontvangt "regelmatig politieke inlichtingen, hoofdzakelijk betrekking hebbend op Europa"; daarnaast "een groot aantal economische inlichtingen" en een "kleiner aantal militaire inlichtingen"; tenslotte weet de dienst een "uitgebreide hoeveelheid gegevens op het gebied van de contra-spionage in het buitenland" bijeen te brengen.

¹ministerie van algemene zaken, notulen ministerraad 1-12-42.3 (1942); Ook: Alg. Rijksarchief, microfiches notulen MR, inv. nr. 241

²D. Engelen, 'Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst', Den Haag 1995, 54

³ministerie van algemene zaken, notulen ministerraad 5 juni 1945; ook: ARA, microfiches notulen MR, inv.nr. 245

⁴F.C.A. Kluiters, 'De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten', Den Haag 1993, 78

Corresponderend met deze onderwerps-categorieën telde de BID in zijn organisatie een politieke afdeling, een economische afdeling, een afdeling contra-spionage en een militaire afdeling, "waarvoor optreedt een afdeling van de Generale Staf". Met deze laatste aanduiding werd bedoeld, zoals hieronder zal worden uiteengezet, de Hoofdafdeling IIIc van de Generale Staf, in 1948 omgedoopt in sectie G 7, in 1949 in Sectie Algemene Zaken (SAZ)⁵.

Het zou in het bestaan van de BID vooral de militaire afdeling zijn, die aanleiding zou geven tot externe en interne problemen en strubbelingen.

problemen rond de militaire afdeling

De Hoofdafdeling IIIc van de Generale Staf (GS IIIc) was het geesteskind van Somer. Als hoofd van het Afwikkelingsbureau BI had hij begin mei 1946 aan de Chef van de Generale Staf, H.J. Kruls, een voorstel gedaan tot oprichting van een militaire inlichtingendienst IIIc, naast de al bestaande hoofdafdelingen van de Generale Staf IIIa (verwerking van inlichtingen) en IIIb (beveiliging) - een voorstel waarmee Kruls bij brief van 13 mei 1946 accoord ging. Overeenkomstig de inzichten van Somer bestond de hoofdafdeling GS IIIc uit twee duidelijk van elkaar gescheiden afdelingen: de afdeling I, geheten "Operatie", die inlichtingen in het buitenland zou moeten inwinnen, onder meer door het uitzenden van agenten, en de afdeling II, geheten "Voorbereiding", die een 'stay behind'- (of, in Somers terminologie, "leave behind"-) organisatie zou moeten opzetten met het oog op een eventuele bezetting. Uit de afdeling II zou de organisatie voortkomen die in de volksmond zou worden aangeduid als "Gladio".

Volgens Somers bedoelingen zou het hoofd van de afdeling I tevens moeten fungeren als hoofd van de militaire afdeling van de BID, waardoor, zo meende hij, een maximaal rendement tegen minimale kosten zou worden verkregen.

Het lijkt er op, dat Somer zijn plannen had ontwikkeld buiten het hoofd van de BID om, ondanks het feit dat in die plannen het inlichtingen-aspect, met name het uitzenden van agenten naar het buitenland, een grote rol speelde. Eerst in maart 1948 stelde hij Fock in kennis van het feit, dat hij was benoemd tot hoofd van de inmiddels Sectie G7 van de Generale Staf genoemde dienst⁶. Daarin deed hij tevens mededeling van de taak van G7 op het gebied van het inwinnen van (militaire) inlichtingen in het buitenland en van de bevoegdheid van G7 om agenten naar het buitenland te zenden⁷.

Dit was tegen het zere been van Fock, die het monopolie van de BID op het uitzenden van agenten naar het buitenland door Somer bedreigd zag. Niet als hoofd van de BID (Driebeek was hem als zodanig per 1 januari 1948 opgevolgd), maar als raadadviseur in algemene dienst van minister-president Beel tikte hij zijn voormalige BI-chef op de vingers. In een 'aide memoire' wees hij Somer er op, dat het Koninklijk Besluit waarbij de BID was opgericht, uitdrukkelijk stipuleerde dat het inwinnen van inlichtingen in het buitenland was voorbehouden aan de BID. G7, aldus Fock, had alleen bevoegdheden als "geheime inlichtingendienst" - met andere woorden slechts in het kader van de 'stay behind'-voorbereidingen⁸.

⁵archief AZ/KMP, 351.746, notitie Taak BID, augustus 1948

⁶archief AZ, Fock Archief (FA) 42, brief Somer aan Fock 22 maart 1948

⁷archief AZ, FA 42, Instructie Kruls aan Somer 22 maart 1947

⁸archief AZ, FA 42, aide memoire Fock aan Somer 14 april 1948

Het resultaat was, dat weliswaar de militaire afdeling van de BID lange tijd bestond uit personeel van G7 - vanaf 1 juli 1949 Sectie Algemene Zaken (SAZ) - maar dat de taak van die afdeling aanvankelijk beperkt was. Het ging in feite om het sorteren van informatie van militaire aard uit de door de BID binnengebrachte berichten en het doorgeven van die informatie aan de inlichtingendiensten van zee-, land- en luchtmacht. Geleidelijk echter ging de, zoals gezegd uit personeel van SAZ bestaande, militaire afdeling, naar men mag aannemen met instemming van de BID-leiding, over tot het uitvoeren van eigen specifiek op militaire inlichtingen gerichte operaties. Zo ontstond de situatie dat binnen de BID-organisatie operaties werden uitgevoerd onder de uiteindelijke verantwoordelijkheid van de Chef van de Generale Staf, onder wie het hoofd SAZ ressorteerde. Sinds Somer in de zomer van 1948 naar Nederlands-Indië was vertrokken om daar de functie van hoofd van de Centrale Militaire Inlichtingendienst op zich te nemen, was J.J.L. van Lynden vanaf 1 juni 1948 hoofd van G7 respectievelijk SAZ. Onder Van Lyndens verantwoordelijkheid was L.E. Larive hoofd van de afdeling I van SAZ, tevens hoofd van de militaire afdeling van de BID.

In de loop van de jaren vijftig werd deze constructie als gewrongen ervaren. Ongeveer gelijktijdig met de vervanging van A. Th. de Muralt als hoofd BID door L.B. Labouchère werd in het najaar van 1956 de situatie gewijzigd in die zin, dat Larive formeel in dienst trad van de BID en werd belast met de leiding van de militaire afdeling. Wel bleef het personeel van die afdeling bestaan uit door Defensie betaalde SAZ-medewerkers, maar de verantwoordelijkheid voor militaire inlichtingenoperaties was nu komen te liggen waar hij volgens de in april 1956 benoemde coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, F.J. Kist, behoorde te liggen, namelijk bij het hoofd van de BID⁹.

Ondanks deze 'oplossing' bleef er binnen de BID spanning bestaan tussen de leiding, bestaande uit het hoofd van de dienst Labouchère en diens hoofd operaties, tevens plaatsvervanger J.M. Kielstra, enerzijds, en Larive anderzijds. De kern van het probleem was waarschijnlijk, dat Larive, hoewel formeel ondergeschikt aan Kielstra, in feite de enige echte 'field operator' was. Hoewel noch Labouchère noch Kielstra vreemdelingen waren in het operationele Jeruzalem (Labouchère was voor de BID 'legal resident' in Bern geweest alvorens hij hoofd van de dienst werd, en Kielstra had het BID-bureau in Parijs enige tijd geleid), werd het feitelijke operationele werk door Larive gedaan. Als hoofd Operaties beperkte Kielstra zich tot de administratieve en financiële controle op de operaties en tot het toezicht op de 'legal residents' (de onder dekmantel van Buitenlandse Zaken opererende BID-medewerkers) in Bern, Bonn en Wenen en de 'illegals' (niet-officiële vertegenwoordigers, zonder diplomatieke dekmantel) in onder meer Berlijn. Afgezien van de buitenlandse vertegenwoordigingen stond het operationele werk, het benaderen en recruterende van agenten, het bepalen van de prioriteiten en het dienovereenkomstig instrueren van agenten, onder de leiding van Larive. Daarbij lag het voor de hand dat hij, als hoofd van de militaire afdeling, de prioriteiten bepaalde aan de hand van in de eerste plaats militaire requirements. Op die manier creëerde Larive, wellicht niet eens met opzet, een soort dienst in de dienst - een situatie die op den duur leidde tot onwerkbaar verhoudingen.

⁹archief AZ/Coörd., inv. nr. 59, nota Coördinator aan MP 8 juli 1956

In 1961 kwam de zaak tot uitbarsting, waarbij mogelijk het mislukken van de spionage-missie van Reydon en De Jager¹⁰ naar de Sovjet-Unie - waarvoor Larive verantwoordelijk was - de lont in het kruitvat gooide. Er kwam, gezien het volstrekte gebrek aan samenwerking tussen Larive en leiding van de BID, een commissie van onderzoek onder leiding van de kolonel A.E.J. Modderman. Ondanks de, in de ogen van coördinator Kist, deloyale houding van Larive tegenover de leiding van de dienst¹¹, kwam deze commissie tot de conclusie dat er voor maatregelen tegen Larive geen zwaarwegende termen aanwezig waren¹². Deze uitkomst had tot gevolg, dat zowel Labouchère als Kielstra hun functies ter beschikking stelden en vervolgens op grond van artikel 99 ARAR (incompatibilité d'humeur) medio 1962 op wachtgeld werden geplaatst.

nieuwe start: Crul/Venekamp

Nadat nog even was overwogen het plaatsvervangend hoofd van de BVD, Th. W. van den Bosch, tijdelijk met de leiding van de BID te belasten (hij was lid geweest van de commissie-Modderman) werd een constructie gevonden, waarbij de leiding van de dienst met ingang van 1 juli 1962 werd toevertrouwd aan Th.W. Crul en R.H. Venekamp gezamenlijk. Waarnemend secretaris-generaal van Algemene Zaken Josephus Jitta sprak in dit verband van een "co-directorship"¹³. Naar buiten toe zou Crul de BID vertegenwoordigen; Venekamp zou de eerst verantwoordelijke zijn voor de operationele activiteiten van de dienst¹⁴. Bij KB no 12 van 17 oktober 1962 werden met ingang van 1 oktober van dat jaar Crul en Venekamp benoemd tot respectievelijk hoofd en plaatsvervangend hoofd van de BID. Zowel Crul als Venekamp waren 'old hands' van de BID. Crul was vanaf juli 1948 in dienst van de BID geweest, laatstelijk als hoofd van de politieke afdeling. Venekamp was vanaf 1947 tot eind 1961 'legal resident' voor de BID geweest in respectievelijk Wenen en Bonn.

De functie van Larive werd in zoverre aangepast, dat hij weliswaar hoofd van de militaire afdeling van de BID bleef, maar dat die functie een andere inhoud kreeg. Het veruit grootste deel van het operationele apparaat waaraan Larive had leiding gegeven werd, nu onder leiding van Larive's voormalige plaatsvervanger C.J. Hagen, rechtstreeks onder Venekamp geplaatst.

De militaire afdeling kreeg, voor zover valt na te gaan voor het eerst, een eigen taakomschrijving. Hoofdtak moest zijn het 'inwinnen van geheime gegevens in het buitenland - voordien behorend tot de taken van de militaire inlichtingendiensten'. Daartoe diende de afdeling een 'operationeel apparaat' te organiseren en de binnengebrachte gegevens te selecteren en te evalueren¹⁵. Om de effectiviteit en relevantie van die selectie en evaluatie te vergroten stelde coördinator Kist voor, om in de militaire afdeling van de BID vertegenwoordigers van de drie krijgsmachtdelen op te nemen, een suggestie waarmee de minister-president op 10 januari 1963 accoord ging¹⁶. Bij geheime beschikking van de ministers van Algemene Zaken en van Defensie (22 februari 1963) werd de militaire afdeling van de BID conform Kist's voorstel ingesteld¹⁷.

¹⁰Volgens Keesings Historisch Archief (KHA 1961, 666) stonden beiden in oktober 1961 terecht voor de militaire rechtbank in Kiev wegens spionage

¹¹archief AZ/KMP, archief Van Nispen (vN) nr. 3, aantek. Coörd. voor MP 24 mei 1962

¹²archief AZ/coörd. 42, rapport van de commissie-Modderman 1961/62

¹³archief AZ/KMP, vN 3, brief SG/AZ aan MP 18 juni 1962

¹⁴idem, nota MP aan HBID en PHBID 28 juni 1962

¹⁵archief AZ/P&O, pl.nr. 27 (taakomschrijving militaire afdeling - L.E. Larive)

¹⁶archief AZ/KMP, vN 3, Notitie Coörd. voor MP 10 januari 1963

¹⁷archief AZ/coörd., inv. nr. 35

Door deze reorganisatie kwam naar het voorkomt de BID wat meer in evenwicht. Behalve de militaire afdeling waren er nog drie andere afdelingen, namelijk voor politiek, economie en contra-spionage. Behalve dat Hagen onder de directe en straffe leiding van Venekamp zijn operaties ten behoeve van de gehele dienst uitvoerde¹⁸, hadden alle afdelingen zowel een verwerkende als een operationele (verwervende) component en waren daardoor niet meer, zoals in de oude situatie, voor hun operationele gegevens feitelijk afhankelijk van één andere afdeling, die van Larive.

Met de nieuwe leiding-Crul kwam er ook een accentverschuiving in de operationele activiteiten. Terwijl de militaire afdeling - nog steeds onder leiding van Larive - zich uitsluitend richtte op militaire gegevens uit Oost-Europa, was Crul van mening dat inlichtingen over de West-Europese politiek eigenlijk belangrijker waren. Daarnaast was Crul van mening dat het werkterrein van de BID zich diende uit te breiden. In dit verband wees hij op het opkomend communisme in Afrika en Zuid- en Midden-Amerika. Ook daar, zo meende Crul, zijn Nederlandse economische belangen in het geding en moet de BID ter plekke inlichtingen inwinnen. Indonesië tenslotte had eveneens de belangstelling van Crul. In een interne bespreking werd de conclusie getrokken dat Nederland het aangewezen land was om over deze voormalige Nederlandse kolonie intelligence te verzamelen¹⁹.

Deze oriëntatie 'à tous azimuts' leidde, meer nog dan voorheen²⁰, tot versnippering van krachten en tot rapportage die - behalve wellicht in de militaire sfeer - naar zou blijken weinig op de behoeften van de afnemers was toegesneden. De dienst slaagde er niet in, tegemoet te komen aan de behoeften ('requirements') van met name Buitenlandse Zaken. Daar kwam bij, dat Crul, eenmaal hoofd van de dienst, zich een weinig toegankelijk mens toonde, waardoor zijn relaties - en daarmee die van de BID - met andere diensten en instanties gaandeweg verslechterden. Het hoofd van de BVD, J.S. Sinninghe Damsté, bijvoorbeeld wenste op den duur niet meer met Crul te communiceren. In 1965 noemde Damsté, nadat hij in enkele specifieke zaken met Crul van doen had gehad, de BID "niet competent, niet secure, niet collegiaal"²¹. A. Kuipers, Damsté's tweede man, noemde in een gesprek met de coördinator het werk van de BID "padvinderij van de ergste soort"; bovendien kwam Crul volgens Kuipers zijn afspraken niet na²².

Ondanks het feit dat Crul minister-president Cals enkele malen op 'Maarheeze', het hoofdkwartier van de BID in Wassenaar, ontving en hem een ideaal-beeld presenteerde van de relaties en prestaties van zijn dienst²³, was het de coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, H. Bos, wel duidelijk dat het met de BID onder Crul niet goed ging. In een nota aan de minister-president vatte hij in tien punten samen wat er aan het functioneren van de BID schortte. Samengevat kwam de nota er op neer, dat de BID inlichtingen verzamelde waar niemand op zat te wachten en dat de dienst geen inlichtingen wist te leveren waaraan wel behoefte bestond. De militaire afdeling bijvoorbeeld leverde ten behoeve van land- en luchtmacht weinig resultaat op, terwijl de verstandhouding met de inlichtingendienst van de marine, die een eigen operationele capaciteit had, nogal aan wrijving onderhevig was. Buitenlandse Zaken had geen belangstelling voor de uitgebreide rapportage over ontwikkelingen in West-Europa, maar inlichtingen over de landen van het Pact van Warschau, waaraan wel behoefte bestond, wist de BID niet of nauwelijks te leveren²⁴.

¹⁸ archief AZ/BID, bronarchief, instructie voor KR 6

¹⁹ archief AZ/BID, bronarchief, bespreking 8 december 1965

²⁰ de selectie uit de BID-rapportage in het Fock Archief (inv. nr. 17) geeft al een beeld van de onwaarschijnlijk grote diversiteit van onderwerpen die de BID van belang achtte

²¹ archief AZ/Coörd., inv. nr. 117

²² idem, inv.nr. 33

²³ archief AZ/KMP, vN 3

²⁴ idem, aantekening Coördinator voor MP 1 februari 1968

Het was duidelijk dat er wat moest gebeuren, waarbij een van de opties was het samenvoegen van de BID met de BVD. Eind 1967 had de minister van financiën al aan de minister-president de vraag voorgelegd, of zo'n samenvoeging met het oog op beheersing van de kosten niet mogelijk zou zijn; hij stelde voor een werkgroep te formeren om deze suggestie op bruikbaarheid te onderzoeken²⁵. Deze werkgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de departementen van Algemene Zaken, Financiën en Binnenlandse Zaken, kwam in het voorjaar van 1968 tot de conclusie dat een dergelijke samenvoeging van de diensten geen goede zaak zou zijn, onder meer in verband met de noodzakelijke compartimentering. Daardoor restten er nog twee andere opties: opheffen of reorganiseren.

Gekozen werd voor reorganisatie. Begin 1969 gaf de secretaris-generaal van Algemene Zaken, A.J.M. van Nispen tot Pannerden, in een handgeschreven aantekening de richting van die beoogde reorganisatie aan, daarmee tevens de zwakke plekken bij de BID indicierend. Het personeelsbeleid diende te worden herzien; er zou een betere leeftijdsopbouw van het personeel moeten komen en er zouden jongere academici moeten worden aangetrokken. Het wat hij noemde "intelligence beleid" zou niet door het hoofd van de dienst bepaald moeten worden, maar de prioriteitsbepaling zou bij andere instanties (naar alle waarschijnlijkheid doelde hij hier op de afnemers) moeten plaats vinden. Het accent van de BID-activiteiten zou verlegd moeten worden van de verwerking naar de verwerving. Op een aantal punten zou er meer duidelijkheid moeten komen, met name ten aanzien van de vraag, wie de waarde van het inlichtingen-product zou moeten beoordelen. De twee laatste opmerkingen van Van Nispen in deze aantekening lijken veelzeggend ten aanzien van het intern functioneren van de dienst: "handhaving integriteit in eigen kring" en "human en public relations". Deze opmerkingen sluiten waarschijnlijk aan op een gesprek dat Van Nispen in februari 1969 had met Hagen, waarin deze laatste zijn ontslag had aangeboden. Dat verzoek om ontslag herhaalde Hagen in een brief van april daaraan volgend, waarin hij met zoveel woorden uitsprak dat hij "geen vertrouwen [had] in de BID-leiding" die naar zijn mening "in vele opzichten onbekwaam en - wat erger is - onbetrouwbaar" was.

Medio 1969 zette coördinator Bos nog eens de achtergrond van de noodzakelijk geachte reorganisatie uiteen. In de eerste plaats noemde hij "de geringe waarde van de door de BID geproduceerde gegevens". Vervolgens wees hij op de "noodzaak" om, gezien de intensivering van de politieke betrekkingen tussen Oost en West en de ontwikkelingen in de landen van het Pact van Warschau, "de inlichtingenactiviteiten geheel te richten op de communistische landen en het Midden-Oosten". Tenslotte noemde hij de te geringe "kwaliteit en de verkeerde samenstelling van de staf van de dienst".

Bos wilde de nieuwe oriëntering ook in de organisatievorm van de dienst tot uiting laten komen. Onder de leiding van de BID zouden, in plaats van de functionele afdelingen voor politiek, economie en militaire zaken, regionale afdelingen moeten komen (communistische landen, Midden-Oosten en West-Europa), die op hun beurt elk onderverdeeld zouden moeten worden in secties voor politiek, economie en militaire zaken. De afdeling West-Europa zou zich alleen met politiek moeten bezig houden²⁶.

Daar zowel Bos, als Van Nispen als de minister-president het "niet mogelijk achtten en evenmin verantwoord de reorganisatie voor te bereiden met Crul in functie", werd deze laatste met ingang van 15 december 1969 van zijn taak als hoofd BID ontheven. Bos volgde hem ad interim op om de reorganisatie tot stand te brengen²⁷.

²⁵idem, notitie min.v.fin. voor MP 22 december 1967

²⁶archief AZ/BID, enveloppe met groene map: "correspondentie reorganisatie IDB 1970-73", aantekening Coörd. 16 juni 1969

²⁷archief AZ/KMP, vN 3, nota MP aan De Quay e.a. 29 december 1969

Deze kreeg daardoor de gelegenheid de reorganisatie door te voeren op de manier die hem al in april van dat jaar voor ogen had gestaan. In de eerste plaats zou de BID moeten worden opgeheven; de operationele activiteiten van de BID gericht op het verzamelen van technisch-wetenschappelijke en militair-technische gegevens zouden wel worden voortgezet, maar worden ondergebracht in een aparte afdeling ressorterend onder de minister van defensie. Voor het produceren van politieke en economische rapporten over de landen van het Pact van Warschau zou de Stafafdeling Buitenlandse Politiek (SBP) van de BVD met 15 man moeten worden uitgebreid. Voor de verwerking van de operationele gegevens zou de sterk afgeslankte BID een computer in gebruik moeten nemen, waarvan ook de militaire diensten en Buitenlandse Zaken gebruik zouden kunnen maken. De distributie tenslotte van het door het Wiskundig Centrum van de marine verzamelde materiaal zou weer door de MarID, de inlichtingendienst van de marine, moeten geschieden²⁸.

Hagen, die kennelijk zijn ontslag aanvraag niet had doorgezet toen het einde van de era-Crul in zicht kwam, kon met de plannen van Bos een heel eind meegaan, maar pleitte er wel voor, de afgeslankte en alleen nog verwervende inlichtingendienst onder de minister-president te laten ressorteren²⁹. Een maand later kon hij zich toch in de nieuwe opzet - onder de aegis van Defensie - vinden³⁰.

VAN BID NAAR IDB

Ondanks verzet van Den Uyl en Van Mierlo in de Vaste Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten tegen het onderbrengen van de dienst bij Defensie ("militairen moeten geen andere dan militaire inlichtingen verzamelen")³¹, zetten coördinator Bos en minister-president De Jong hun plannen door. Op 1 januari 1970 kwam de Rijksvoorlichtingsdienst met een communiqué, dat "uitsluitend met het oog op de doelmatigheid is besloten tot reorganisatie van een deel van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten". In het kader daarvan, aldus de RVD, zal de BID als zelfstandige dienst worden opgeheven en rechtstreeks onder de minister van defensie gaan ressorteren als afdeling van het ministerie van defensie. Het jaar 1970 werd gebruikt om de reorganisatie goed voor te bereiden, waarna de dienst als Inlichtingendienst Buitenland (IDB) per 1 januari 1971 feitelijk onder de minister van defensie ging ressorteren³². Met ingang van dezelfde datum droeg Bos zijn tijdelijke functie van hoofd van de dienst over aan Hagen.

Een belangrijk onderdeel van de reorganisatie, zonet het kernstuk ervan, was de loskoppeling van verwerving (het verzamelen van gegevens) en verwerking (het na analyse en bewerking rapporteren). Voortaan zou de IDB slechts 'raw intelligence', dus onbewerkt materiaal, aan de afnemers sturen. Rapportage in de zin van analyse en synthese zou voortaan worden overgelaten aan de Binnenlandse Veiligheidsdienst, die daartoe zijn Stafafdeling Buitenlandse Politiek (SBP) aanzienlijk zou uitbreiden. De reden om deze taak aan de BVD toe te vertrouwen (en niet aan bijvoorbeeld de MID of Buitenlandse Zaken) was gelegen in de overtuiging van coördinator Bos, dat er in de communistische landen een nauwe relatie bestond tussen politiek en economie en dat beide verschijnselen daarom als één geheel bestudeerd dienden te worden. Bovendien, aldus Bos, is er het gevaar van een Vijfde Colonne en van [communistische] beïnvloeding van de publieke opinie. Dit alles moest er naar Bos' mening toe leiden, dat er een zeer nauwe samenwerking zou moeten komen tussen de IDB en de BVD - laatstgenoemde dienst besteedde immers al aandacht aan de genoemde onderwerpen³³.

²⁸archief AZ/BID, envelop met groene map: "correspondentie reorganisatie IDB 1970-73", notitie Coörd. 22 april 1969

²⁹idem, memorandum 31 mei 1969

³⁰idem, commentaar Coörd. aan MP 16 juni 1969

³¹archief AZ/KMP, vN 3, voorl. verslag van de Vaste Cie I&V aan de Tweede Kamer 19 februari 1970

³²KB no. 1 van 18 november 1970

³³archief AZ/BID, enveloppe met groene map: Correspondentie Reorganisatie IDB 1970-73, commentaar Coörd. voor MP 16 juni 1969

Om de door Bos gewenste samenwerking tot stand te brengen, althans daarmee een begin te maken, werden in het eerste kwartaal van 1970 onder diens leiding besprekingen gevoerd tussen de hoofden van de twee betrokken diensten, Hagen en Kuipers. Hagens randglossen op de verslagen daarvan doen vermoeden, dat hij zich wat ongelukkig voelde door de meer geprononceerde rol die de BVD op 'zijn' terrein, het buitenland, zou gaan vervullen.

Genoemde inleidende besprekingen werden in het najaar van 1970 gevolgd door een conferentie te Hoog Soeren, die met name bedoeld was om nader in te gaan op de rol die de afdeling SBP van de BVD zou kunnen spelen. Bos hield er een inleiding over "de problemen rond de reorganisatie van de BID", Kuipers sprak er over "de studiegroep Internationale Politiek bij de BVD" en het hoofd van die studiegroep (SBP) hield een inleiding over "enkele aspecten van het verzamelen en verwerken van gegevens door de Studiegroep Internationale Politiek"³⁴.

Het was de bedoeling dat de in het vroege voorjaar van 1970 begonnen besprekingen tussen de hoofden van respectievelijk IDB en BVD een regelmatig (maandelijks) karakter zouden krijgen. Of aan dit voornemen ook daadwerkelijk uitvoering is gegeven, is (althans uit het AZ/BID-archief) niet meer te achterhalen; wel wordt er in 1982 melding van gemaakt dat de samenwerking tussen de diensten zo goed is, dat de besprekingen voortaan eenmaal per twee maanden zullen plaats vinden³⁵.

IDB ONDER ALGEMENE ZAKEN

Ondanks de goede samenwerking bleek al snel, dat ook deze oplossing niet de beoogde resultaten opleverde. Hoewel coördinator Bos nog in mei 1971 in een nota aan de kabinetsformatoren aanbeval, de IDB onder defensie te laten ressorteren (een van zijn argumenten daarvoor was, dat de MP zo min mogelijk met de directe verantwoordelijkheid voor de dienst moest worden belast), adviseerde raadadviseur van algemene zaken Ringnalda in oktober van datzelfde jaar minister-president Biesheuvel, de dienst weer terug te plaatsen onder Algemene Zaken. Hij kwam tot deze aanbeveling nadat Bos met het hoofd van de BVD, Kuipers, over deze kwestie had gesproken. Kuipers was er kennelijk in was geslaagd Bos ervan te overtuigen dat noch Defensie noch Binnenlandse Zaken (samenvoeging van IDB met BVD werd - alweer - als een optie gezien) het juiste 'moeder-departement' voor de inlichtingendienst was. Ringnalda, door Bos geadviseerd, verzekerde Biesheuvel, dat de terugplaatsing van de IDB onder Algemene Zaken wel enig opzien zou baren, maar dat "de wijsheid ervan door weinigen zal worden aangevochten". Bovendien, aldus Ringnalda, konden de huidige bewindslieden ter verdediging van deze beslissing aanvoeren, dat zij zelf destijds voorstander waren geweest van het handhaven van de dienst onder AZ en dat een jaar praktijk had uitgewezen "dat de huidige constructie bezwaarlijk is"³⁶.

³⁴archief AZ/BID, enveloppe Samenwerking BVD/IDB, verslag 22 oktober 1970

³⁵archief AZ/BID, enveloppe Samenwerking BVD/IDB; in deze enveloppe bevindt zich een verslag uit februari 1971 en een uit januari 1972. Na een lacune zijn er vanaf 1979 weer verslagen.

³⁶archief AZ/KMP, vN 3, nota SG/AZ aan MP 22 oktober 1971

Biesheuvel en het kabinet namen deze argumenten over, zodat begin augustus 1972 een Koninklijk Besluit het licht zag, dat bepaalde dat de "inlichtingendienst die vanaf 1 januari 1971 tot taak heeft het inwinnen van gegevens betreffende het buitenland" per 1 september 1972 van het ministerie van defensie zou overgaan naar het ministerie van algemene zaken³⁷. Hagen bleef belast met de leiding van de dienst; de loskoppeling van verwerving en verwerking bleef gehandhaafd. Het was de IDB slechts toegestaan onbewerkt materiaal aan de afnemers te sturen; de BVD zorgde voor 'finished intelligence': rapportage over de communistische landen en het internationale communisme. Zoals al vermeld, voelde Hagen - hoewel hij zich als voorstander van de versmalling van de IDB-taak had doen kennen³⁸ - zich door de gang van zaken in zijn functioneren wat belemmerd. Zo vroeg hij zich intern af, wat er voor de IDB nog aan verwerking overbleef, gezien de door dat departement zeer gewaardeerde rapportage van SBP aan Buitenlandse Zaken. Vanaf 1972 was SBP weekoverzichten gaan produceren, vanaf 1974 rapporten per land³⁹.

Hagens vraag was actueel geworden, nadat Bos' opvolger als coördinator, F.E. Kruimink, in 1975 was begonnen met een diepgaand onderzoek naar het functioneren van de IDB. Kruiminks onderzoek, waarin met name de vraag aan de orde kwam in hoeverre de afnemers van de IDB de producten van de dienst op prijs stelden, liep parallel met een sociaal-psychologische doorlichting van de dienst door de Rijks Psychologische Dienst (RPD). Beide onderzoeken vonden plaats omdat het, zoals de secretaris-generaal van Algemene Zaken, D.M. Ringnalda, het formuleerde, tijd werd de balans op te maken om te zien of herbezinning noodzakelijk was op de taken en werkmethode van de 'nieuwe' IDB⁴⁰. De onderzoeken waren overigens mede gestimuleerd door Hagen zelf, die zich in het najaar van 1975 tot de minister-president had gewend. Hagen had toen aan de orde gesteld, dat naar zijn mening herbezinning op de taak en de werkwijze van de IDB noodzakelijk was. Volgens hem bleek enerzijds in de praktijk de taakafbakening van de dienst [alleen de communistische landen en het Midden-Oosten] te eng, en dreigde er anderzijds frustratie onder het personeel van de dienst omdat men "meer wilde", dat wil zeggen ook zelf rapporten wilde produceren⁴¹.

Wat Hagen in nogal geserreerde vorm aan de orde had gesteld noemde Ringnalda bij de naam. In een notitie aan de minister-president signaleerde hij "toenemende onrust binnen de IDB, gevoed door onvrede over de huidige gang van zaken, waarbij komt de onzekerheid over de toekomst van de dienst". Nader ingaand op de interne gang van zaken bij de IDB merkte Ringnalda op, dat "de werksfeer en het moreel, vooral bij de academici, zover beneden peil zijn dat bij ongewijzigd beleid de IDB niet levensvatbaar moet worden geacht". Ringnalda constateerde - zich daarbij ongetwijfeld baserend op de uitkomsten van het al genoemde RPD-onderzoek - interne onvrede over de gehele linie: ten aanzien van het werk als zodanig heerste er onder het personeel onvrede over het feit dat het de dienst uitsluitend toegestaan was informatie te verwerven (en dus diende af te zien van elke vorm van bewerking en analyse); mede daardoor ontbrak het bij het personeel aan zicht op het eigen werk. Een en ander werd nog versterkt door de stijl van leidinggeven die Hagen hanteerde. Ringnalda noemde in dat verband de bij het IDB-personeel bestaande twijfel over het bestaan van een beleidsvisie en het ontbreken van externe en interne communicatie, waardoor met name elke eigen inbreng van het personeel werd ontmoedigd. Dit alles bijeen genomen had, aldus Ringnalda, bij het personeel de twijfel doen rijzen of de regering voortzetting van de activiteiten van de dienst eigenlijk wel op prijs stelde. Vandaar dat hij de minister-president aanbeval meer zekerheid te verschaffen over de vraag, in welke richting de regering dacht ten aanzien van de toekomst van de dienst.

³⁷idem, KB van 3 augustus 1972

³⁸archieff AZ/BID, enveloppe met groene map Corresp. Reorg.IDB 1970-73, memorandum 31 mei 1969

³⁹archieff AZ/BID, map Productie overzichten IDB, overzicht 26 maart 1976

⁴⁰archieff AZ/Coörd., inv. nr. 6, notitie SG/AZ 10 mei 1976

⁴¹archieff AZ/KMP, code 351.746, verslag vergadering Vaste Kamercomm. I&V 14 december 1976

Zelf had Ringnalda, naar het voorkomt in nauw overleg met coördinator Kruimink, over die vraag al zijn gedachten laten gaan. Voor hem stond voorop, dat de dienst niet moest worden opgeheven - een conclusie die doet veronderstellen dat die optie op zijn minst is overwogen. De resultaten van het RPD-onderzoek gaven de secretaris-generaal aanleiding tot enkele aanbevelingen ten aanzien van het intern functioneren van de IDB - aanbevelingen die moeilijk anders geïnterpreteerd kunnen worden dan als een onder curatele stellen van de weinig communicatief ingestelde Hagen. Er diende een gekozen personeelscommissie te komen die verslag zou moeten uitbrengen aan de secretaris-generaal van Algemene Zaken; ook alle interne instructies zouden aan de SG ter kennis moeten worden gebracht. Bovendien vond Ringnalda dat de IDB een eigen functionaris zou moeten krijgen die verantwoordelijk zou zijn voor administratieve en personeelszaken - zaken die tot dusverre kennelijk door het departement werden behandeld.

Ringnalda's aanbevelingen ten aanzien van het extern functioneren van de dienst wijzen eveneens op het bestaan van kritiek op Hagens manier van leiding geven aan de IDB. Hij bepleitte het tot stand brengen van samenwerking met de afnemers door enerzijds geregeld overleg (dat dus kennelijk nog ontbrak), anderzijds het detacheren van vertegenwoordigers van de afnemers bij de dienst zelf. Verder was Ringnalda van mening dat het plaatsvervangend hoofd van de dienst in het bijzonder belast zou moeten worden met het voorbereiden van een inlichtingenbehoeften plan (IBP). In dat kader zou het plaatsvervangend hoofd van de dienst de afnemers moeten stimuleren hun requirements duidelijk te maken. Ten slotte zou deze functionaris de leiding van de verwerking (analyse en rapportage) opgedragen moeten krijgen. Hagens specifieke domein, het operationele werk, de verwerving, zou numeriek moeten worden ingekrompen⁴².

Aldus leidden de onderzoeksresultaten van de RPD tot aanbevelingen die een duidelijke inperking van de rol en bevoegdheden van Hagen betekenden, maar ook de uitkomsten van Kruiminks onderzoek droegen daartoe bij. Van de afnemers van de IDB-producten was Buitenlandse Zaken de enige die van mening was, dat de IDB wel gemist kon worden; de militaire afnemers en de bevriende buitenlandse diensten vonden dat de dienst gehandhaafd moest worden. Kruiminks eigen conclusie was, dat de taak van de IDB te eng was geformuleerd (hierin volgde hij dus Hagen) en dat de dienst ook met betrekking tot andere landen dan die van het Pact van Warschau inlichtingen zou moeten inwinnen. Bovendien, en ook hierin volgde hij Hagen, was hij tot de slotsom gekomen dat de dienst weer zelf aan enige vorm van verwerking zou moeten gaan doen. Daarbij dacht hij speciaal aan de bewerking van het WKC-product, de door het Wiskundig Centrum van de Marine 'uit de lucht geplukte' en zonodig gedecodeerde diplomatieke en andere informatie. Aan zijn eigen conclusies voegde Kruimink die van het hoofd van de BVD, Kuipers, toe, die de mening had uitgesproken dat de IDB niet alleen gehandhaafd diende te worden, maar zelfs uitgebreid. Naar Kuipers' oordeel was de IDB altijd te gering van omvang geweest⁴³.

Ter voorbereiding van een zitting met de Vaste Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, te houden op 14 december 1976, zond Kruimink de minister-president een notitie waarin hij de essentie van de beoogde (zoveelste) reorganisatie van de inlichtingendienst nog eens samenvatte. Met betrekking tot de verwerving zou de opdracht aan de IDB ruimer en flexibeler moeten zijn, omdat dat naar Kruiminks mening betere resultaten zou opleveren. Binnen die opnieuw geformuleerde opdracht zou de verhouding tussen politiek/economische gegevens (op dat moment 20 %) en militaire en technisch/wetenschappelijke gegevens (op dat moment 80 %) beter in balans gebracht moeten worden. Bovendien zou er verbetering moeten komen in de verhouding tussen de inspanning van de IDB ten behoeve van de bondgenoten (op dat moment het leeuwendeel) en die ten behoeve van het nationaal belang.

⁴² zie noot 40

⁴³ archief AZ/Coörd., inv. nr. 52, rapport Coörd. 1975

De belangrijke beoogde wijzigingen werkte Kruimink als volgt in beknopte vorm uit: de eenzijdige gerichtheid op het Oostblok wordt opgeheven; onrendabele want willekeurige operaties met reizigers naar communistische landen blijven achterwege; het accent zal komen te liggen op gerichte operaties. Om laatstgenoemd desideratum te verwezenlijken zou de verwerving van gegevens in het vervolg moeten plaats vinden op basis van één nationaal inlichtingen behoeften plan (NIBP).

Ten aanzien van de opnieuw aan de IDB toe te wijzen opdracht tot analyse en rapportage, merkte Kruimink op dat dit vooral nodig was om de eigen bronnen beter te kunnen instrueren en daardoor beter te beschermen. Andere taken die hij voor de in te stellen verwerkings-component van de dienst zag weggelegd, waren het analyseren en systematiseren van 'radio-inlichtingen' van niet-militaire aard, het verwerken van economische en technisch/wetenschappelijke informatie over het Sovjet-blok, het inrichten van een 'informatie-bureau' dat de afnemers zou moeten voorzien van 'current intelligence', en het snel maken van overzichten ten behoeve van alle daarvoor in aanmerking komende diensten.

Een belangrijke door Kruimink voorgestelde vernieuwing tenslotte was de instelling van een ministeriële commissie voor de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (MICIV) die op ministerieel niveau de coördinatie van die diensten zou moeten bevorderen en die zou bestaan uit de ministers van algemene zaken, buitenlandse zaken, defensie, justitie en binnenlandse zaken⁴⁴.

De nieuwe taak en werkwijze van de IDB zoals minister-president Den Uyl, gebriefd door Ringnalda en Kruimink en conform hun voorstellen, die in december 1976 aan de Kamercommissie voorlegde, was toen inmiddels al ten dele gerealiseerd. Op 16 juli daaraan voorafgaand had Den Uyl aan Hagen een memorandum gezonden over de nieuwe taken en werkwijze van de IDB:

1. verwerving moet niet langer beperkt blijven tot de landen van het Warschau Pact, maar moet ook geschieden in landen waarvoor de afnemers belangstelling hebben
2. het accent moet komen te liggen op maritiem, technisch/wetenschappelijk en politiek/economisch gebied. Ongerichte verwerving met betrekking tot de land- en luchtmacht van het WP - de 'veldwaarnemingen', die overigens slechts in beperkte mate werden uitgevoerd - moeten worden stopgezet
3. in bepaalde gevallen kunnen IDB-medewerkers in het buitenland worden geplaatst
4. het verbod op verwerking van de gegevens wordt opgeheven; de dienst zal zich toeleggen op het systematiseren en analyseren van 'radio-inlichtingen' en daarmee een aanvulling leveren op de rapportage van SBP.

Op 22 oktober daarop volgend was de constituerende vergadering van de door Ringnalda en Kruimink voorgestelde MICIV bijeen gekomen en had haar goedkeuring gehecht aan de nieuwe koers die Den Uyl de IDB had opgedragen⁴⁵.

de 'nieuwe' IDB

⁴⁴archief AZ/Coörd., inv. nr. 6, notitie coördinator voor MP 13 december 1976

⁴⁵archief AZ/BID, Overzicht mbt uitvoering besluit MICIV 23 september 1983

Conform de richtlijnen van Den Uyl ging de opnieuw gereorganiseerde - of beter gezegd: de opnieuw te reorganiseren - IDB aan de slag. Een belangrijk onderdeel van die reorganisatie was uiteraard de instelling, in 1977, van een verwerkende afdeling die later de fraaie naam "Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden" kreeg. In augustus daarop volgend kreeg deze afdeling een rechtstreekse data-verbinding met het WKC, hetgeen de verwerking van de van deze instelling afkomstige niet-militaire gegevens⁴⁶ aanzienlijk vergemakkelijkte en in elk geval versnelde. Afgesproken werd, dat de IDB deze gegevens drie maanden zou bewaren. Er kwamen productie-overzichten; het eerste in januari 1977 over het jaar 1976; in februari 1978 het tweede over het jaar 1977. Gezien het feit dat er nu weer drie diensten waren die op een of andere wijze rapporteerden aan belanghebbenden, zoals de departementen van buitenlandse zaken en defensie, werden eind 1978 afspraken gemaakt over de taakverdeling op dat punt tussen de IDB, de BVD (SBP) en de Landmacht Inlichtingendienst (LAMID). Kennelijk lukte dat nog niet zo goed, want op 22 januari 1979 werd een werkgroep ingesteld met de opdracht, na te gaan waar de rapportages van de genoemde diensten elkaar overlaptten. De conclusie van de werkgroep was, dat de grenzen niet exact aan te geven waren, en dat het aanbeveling verdiende op werkniveau de samenwerking tussen de betrokken diensten te intensiveren⁴⁷. In maart 1980 besloot het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN)⁴⁸ tot de instelling van wat werd genoemd het 'overlegkader verwerking', dat zes maanden de tijd kreeg om een rapport op te stellen⁴⁹.

Ook in administratief opzicht werden de zaken gestroomlijnd: per 1 januari 1979 werden de uitgaande rapporten afzonderlijk geregistreerd⁵⁰. Ten aanzien van de operationele rapportage werd voorgeschreven dat er copieën gemaakt moesten worden ten behoeve van de Centrale Administratie (CA) en het 'bronarchief'. Tien jaar eerder, per 1 januari 1967, was het CA overgegaan op het 'dossierstelsel': er werden vanaf dat moment dossiers bijgehouden met betrekking tot personen (PD's), rapportage (RD's), firma's (FAD's) en onderwerpen (OD's), terwijl er tenslotte ook nog een dossier Algemeen werd bijgehouden.

In maart 1977 werden voorbereidingen getroffen voor de instelling van een personeels-commissie, hetgeen leidde tot de daadwerkelijke instelling van een Commissie van Overleg per 11 oktober 1977.

In mei van datzelfde jaar werd de operationele (verwervende) 'poot' van de dienst gereorganiseerd. In plaats van de tot dusverre gehanteerde geografische eenheden kwamen er nu vier 'desks' voor de inlichtingen-verwerving op respectievelijk maritiem, algemeen militair, technisch/wetenschappelijk en politiek/economisch terrein. De maritieme desk werd in april 1979 samengevoegd met de bij de IDB gedetacheerde medewerkers van de Marine Inlichtingendienst (MARID) tot één operationele unit op het gebied van maritieme inlichtingen.

Met het opstellen van het door Ringnalda en Kruimink aanbevolen Nationaal Inlichtingen Behoeften Plan (NIBP) werd een begin gemaakt. Den Uyl had in zijn instructie aan het hoofd van de dienst gestipuleerd dat dit de taak zou zijn van het hoofd van de verwerking, die tevens de functie van plaatsvervangend hoofd van de dienst zou moeten vervullen. Het zou nog tot 1982 duren alvorens een dergelijk document ook inderdaad tot stand kwam op basis van door de afnemers en bevriende diensten geformuleerde wensen en behoeften op het gebied van inlichtingen uit het buitenland. Het NIBP, waarvan in maart 1983 een verkorte versie aan de MICIV werd gezonden, bevatte een opsomming van de geuite behoeften, geen plan van aanpak om de gewenste inlichtingen binnen te halen⁵¹.

⁴⁶de militaire inlichtingendiensten bleven de militaire gegevens verwerken

⁴⁷archief AZ/Coörd., inv. nr. 30, rapport 17 augustus 1979

⁴⁸zie hoofdstuk II

⁴⁹archief AZ/Coörd., inv. nr. 30, Besluit 12 maart 1980. Een dergelijk rapport is niet aangetroffen.

⁵⁰de uitgaande rapporten kregen een L-nummer; de overige - operationele - rapportage kreeg een nota-nummer

⁵¹alle in bovenstaande alinea's genoemde reorganisatie-onderdelen zijn ontleend aan het bronarchief

Terwijl zo op het oog de IDB in de jaren 1976-78 een frisse start leek te maken, was de positie van Hagen ondanks - of juist dankzij - de reorganisatie-maatregelen kennelijk zo ondergraven dat hij per 1 november 1978 van zijn taak werd ontheven⁵². Of het vertrek van Hagen samenhang met de aanstelling, medio 1977, van de evenals Kruimink van de marine afkomstige H.W. Rutgers tot plaatsvervangend hoofd van de dienst kan uit het materiaal niet worden opgemaakt. In elk geval nam Kruimink, na het vertrek van Hagen, tijdelijk de leiding van de IDB op zich, tot per 1 april 1980 een nieuw hoofd van de dienst werd aangesteld in de persoon van de gepensioneerd generaal der mariniers A.J. Romijn. Daarmee waren drie van de vier top-posities in de IDB bezet door uit de marine-organisatie afkomstige functionarissen: behalve Romijn en zijn plaatsvervanger Rutgers ook het hoofd operaties, K.M. Meulmeester. Deze laatste was in die functie in dienst gekomen en zou per 1 januari 1985 Rutgers opvolgen als PH IDB. Alleen het hoofd van de verwerkende afdeling was een 'burger'.

Tussen deze laatste en de rest van de IDB-top groeide in het begin van de jaren tachtig een conflict dat zowel zakelijke als persoonlijke elementen kende en dat in 1982 tot uitbarsting kwam. Dat de niet-militaire, exacter gezegd niet-maritieme achtergrond van Jongsma daarbij een rol kan hebben gespeeld lijkt niet onaannemelijk, gezien het verslag van het gesprek dat de voorzitters van de drie centrales van overheidspersoneel over deze kwestie voerden met de Vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. In het desbetreffende verslag is sprake van "ernstige personeelsproblemen" bij de IDB, en met name van tegenstellingen tussen 'burgers' en 'militairen'⁵³. Daarbij kan tevens een rol hebben gespeeld, dat in afwijking van de destijds door Den Uyl gegeven instructie, niet het hoofd van de afdeling verwerking, maar Rutgers de positie van plaatsvervangend hoofd van de dienst bekleedde. Zakelijk draaide het conflict om de vraag, hoe uitgebreid en volledig de door de afdeling verwerking te produceren rapportage diende te zijn. De IDB-leiding was van mening dat het hoofd van de afdeling gezien zijn opvattingen in dezen 'op de stoel van Buitenlandse Zaken' wilde gaan zitten. De interne situatie leek weer enigszins tot rust te komen nadat laatstgenoemde ontslag had genomen.

Het feit dat de vakbonden bij de kwestie betrokken waren geraakt, maar vooral de publiciteit waarin het interne functioneren van de inlichtingendienst aan de orde werd gesteld, hadden de IDB evenwel geen goed gedaan. Terwijl Romijn er in 1983 nog op rekende dat de personeelssterkte van IDB tot 1986 zou groeien tot 78 personen⁵⁴, zag coördinator Kruimink zich genoopt tot een pleidooi aan het adres van minister-president R.F.M. Lubbers om de IDB niet op te heffen⁵⁵. Lubbers leek zich, althans voor het moment, door Kruimink's argumenten te laten overtuigen, maar in een gesprek met de Vaste Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten bracht hij zowel het "lekkende naar de pers" (waarin de interne problemen bij de IDB uitvoerig aan de orde waren gesteld) ter sprake als het feit dat hij "dacht aan een iets kleinere dienst, toegespitst op de essentiële functies" - al wist hij nog niet precies "hoe en wat". Anderzijds liet Lubbers zich in dit gesprek in positieve termen uit over de IDB. Hij stelde vast dat de dienst zich had ontwikkeld conform de richtlijnen van de MICIV en dat de productie van de verwerving was verdrievoudigd door verruiming van het werkterrein, betere operationele leiding en betere sturing aan de hand van het gereed gekomen IBP. Hij vergat niet te vermelden dat de IDB ook de analyse verrichtte met betrekking tot de van het WKC, later TIVC, afkomstige gegevens⁵⁶.

⁵² archief AZ/BID, bronarchief, interne mededeling HIDB 27 oktober 1978

⁵³ archief AZ/Coörd., inv. nr. 6., verslag 13 oktober 1982

⁵⁴ archief AZ/KMP 351.746.1, overzicht (verm.) 1983

⁵⁵ archief AZ/Coörd., inv. nr. 6, notitie Coördinator juli 1983

⁵⁶ archief AZ/KMP 351.746.1, verslag 27 september 1983

Voorshands leek de bui over te drijven; het takenpakket van de dienst werd zelfs uitgebreid. Coördinator F.H. Alkemade, die Kruijnk per 1 november 1983 was opgevolgd, liet Romijn weten dat zowel de minister-president als de minister van buitenlandse zaken prijs stelden op regelmatige informatie over bepaalde landen, in welk kader hij periodiek overleg aanbeval tussen de IDB, Buitenlandse Zaken en de BVD die wellicht ook over informatie met betrekking die landen beschikte⁵⁷.

In 1985 echter begon het tij te keren. Het was de tijd van de grote bezuinigingsoperaties bij de rijksoverheid. Secretaris-generaal Ringnalda liet Romijn weten dat hij niet op diens voorstel kon ingaan, formatieplaatsen te creëren voor plaatsvervangende afdelingshoofden bij de politiek/economische en technisch/wetenschappelijke afdelingen⁵⁸. Ruim een maand later voelde Alkemade zich gedwongen te betogen, dat, indien er twijfel was over de IDB, die twijfel niet betrekking kon hebben op het bestaansrecht van de dienst, doch hoogstens op het functioneren van de IDB en op de waarde van zijn product⁵⁹ - een naar het lijkt verdedigende opstelling die ook blijkt uit zijn notitie aan Lubbers van een maand later. Had Romijn in 1983 nog gewaagd van een uitgroeien van zijn dienst tot 78 personeelsleden, coördinator Alkemade berichtte de minister-president in september 1985 dat de totale sterkte van de IDB "thans" 58 personeelsleden bedroeg, en dat dit aantal het aan de dienst "toegestane plafond" was⁶⁰.

De bezuinigingsschroef werd echter verder aangedraaid. Een sterk in de verdediging gedrongen Romijn betoogde in september 1986 tegenover de zojuist als opvolger van Ringnalda aangetreden secretaris-generaal R.J. Hoekstra, dat voor het verantwoord functioneren van de IDB een minimumbezetting van 70 personen noodzakelijk was. Veel van de IDB-taken waren al uitbesteed, zo hield hij Hoekstra voor. De onderzoeken naar de betrouwbaarheid en geschiktheid van potentiële agenten werden al door de BVD verricht; de training en opleiding van eigen IDB-personeel namen zusterdiensten voor hun rekening. Romijn verzwakte echter zijn betoog en daarmee de positie van de IDB, door in dezelfde nota aan te geven dat wat hem betrof de absolute ondergrens bereikt werd bij een personeelsbezetting van 50 personen. Deze optie (voor zover het een optie was) achtte het hoofd van de IDB alleen dan haalbaar bij "interne re-allocatie van bepaalde werkzaamheden"⁶¹.

Dat de door Romijn genoemde absolute ondergrens inderdaad niet zozeer een optie was als wel een fait accompli bleek al spoedig. K.M. Meulmeester, die eind september 1986 Romijn was opgevolgd als hoofd van de dienst, was daarover zeer duidelijk. "De opdracht luidde", zo schreef hij twee maanden na zijn optreden als HIDB, "met 20 % af te slanken". Voor de IDB betekende dat in concreto het schrappen van elf formatieplaatsen; de afvloeiing van de desbetreffende functionarissen voorzag hij in de periode 1987-1990⁶². Dat ging Hoekstra kennelijk niet snel genoeg. Begin 1987 liet hij Meulmeester weten, dat de IDB "nu" acht formatie-plaatsen diende in te leveren⁶³. Deze kon weinig anders doen dan het opstellen van een "beleidsplan afslanking IDB" dat voorzag in een personeelsbezetting van 50,5 formatieplaatsen, een opzet waarmee Hoekstra binnen een week accoord ging⁶⁴.

⁵⁷archief AZ/BID, blauwe map: "IDB:taken/werkzaamheden/requirements", notitie Coörd. 5 juli 1984

⁵⁸archief AZ/BID, oranje map: "Afslanking/reorganisatie", nota SG/AZ aan HIDB, 10 juli 1985

⁵⁹archief AZ/Coörd., aantekening Coördinator 21 augustus 1985

⁶⁰archief AZ/Coörd., inv. nr. 31, notitie Coördinator voor MP 13 september 1985

⁶¹archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie", nota HIDB aan SG/AZ 11 september 1986

⁶²archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie", nota HIDB aan SG/AZ 27 november 1986

⁶³archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie", nota SG/AZ aan HIDB 27 januari 1987

⁶⁴archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie, notawisseling HIDB-SG/AZ 12 resp. 16 maart 1987

Daarmee leek de rust weergekeerd. De IDB ging werken in overeenstemming met het door Meulmeester voorgestelde organisatie-schema, dat voorzag in een directie Operaties van in totaal 18 personen, bestaande uit drie afdelingen belast met de verwerving van inlichtingen op respectievelijk politiek/economisch, technisch/wetenschappelijk en militair/maritiem gebied. De verwerking van die gegevens zou plaats vinden in een Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden, bestaande uit zes personen en ingedeeld in vier regionale bureau's naar analogie van de indeling die door Buitenlandse Zaken werd gehanteerd. Daarnaast werd in deze stafafdeling een bureau opgenomen dat de registratie van de inlichtingenbehoefte van de afnemers voor zijn rekening nam⁶⁵.

In december 1987 werden het bestaan, de taak en de functie van de IDB nog eens onderstreept in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten van 3 december van dat jaar. Artikel 10 van die wet bepaalde dat er een Inlichtingendienst Buitenland was, die tot taak had "het verzamelen van gegevens betreffende het buitenland, die voor de Staat van belang kunnen zijn", terwijl artikel 1 vastlegde dat de minister-president, minister van algemene zaken voor deze dienst politiek verantwoordelijk was⁶⁶.

HET EINDE VAN DE KOUDE OORLOG - HET EINDE VAN DE IDB

Niemand, geen instantie, geen inlichtingendienst, zelfs niet de IDB, had echter voorzien wat werd ingeleid en later gesymboliseerd door 'de val van de Berlijnse Muur' in november 1989: de ineensval van de communistische regimes in Oost-Europa en in de Sovjet-Unie, gepaard gaande met het uiteenvallen van het monolithisch geachte 'Oostblok' en van de Unie van Socialistische Sovjet Republieken zelf. Daarmee, zo luidde de algemene opinie, was een einde gekomen aan de Koude Oorlog en daarmee kwam ook de discussie over het bestaansrecht van de IDB weer op de politieke agenda: voor het eerst sinds de constituerende vergadering in 1976 kwam in januari 1990 de MICIV bijeen. Zonder dat er nog conclusies werden getrokken ging de discussie over de gevolgen van de 'val van de Berlijnse Muur' voor de taken van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten⁶⁷.

Al een maand later kwam de MICIV wederom bijeen, nu aangevuld met de ministers Kok en Andriessen van respectievelijk financiën en economische zaken. Beide laatstgenoemden werden in deze zitting benoemd tot vast lid van de commissie. De conclusies van deze februari-vergadering ten aanzien van de IDB waren, dat de leden van de MICIV alsmede de minister van verkeer en waterstaat de minister-president binnen een maand zouden laten weten, welke inlichtingen zij minimaal van de IDB verlangden. Bovendien was de vergadering het er in beginsel over eens, dat een zogenaamde "co-locatie" van IDB en BVD (in concreto 'inwoning' van de IDB in het nieuw te bouwen BVD-pand in Leidschendam) wenselijk was. Een beslissing daarover zou worden genomen na overleg met de minister van financiën⁶⁸.

⁶⁵ archief AZ/Coörd., aantekening Coördinator

1 oktober 1987

⁶⁶Wet van 3 december 1987, Stb. 1987, 635

⁶⁷archief AZ, notulen MICIV 26 januari 1990.

⁶⁸idem, 27 februari 1990

Volgens afspraak in de MICIV maakten in de nu volgende maanden de verschillende ministeries hun wensen kenbaar met betrekking tot de door de IDB in het buitenland in te winnen inlichtingen. Justitie had dringend en structureel behoefte aan inlichtingen over de handel in verdovende middelen. Ten aanzien van andere onderwerpen waren de behoeften van Justitie meer incidenteel: achtergronden van migratie-stromen en behandeling van eigen onderdanen door nationale overheden. Verkeer en Waterstaat liet weten ook "gaarne" van de diensten van de IDB gebruik te zullen maken, zij het ad hoc en "voorshands" alleen op het gebied van de scheepvaart. Defensie verwees in een brief naar het Nationale Inlichtingenbehoefte Plan (NIBP); voor de volledigheid, aldus de brief, was de (op deze plaats niet aangetroffen) versie-1990 van de MID bijgevoegd. Voorts liet Defensie weten, nog ad hoc behoeften te hebben op maritiem gebied.

Minister van binnenlandse zaken C.I. Dales maakte nog het meeste werk van haar bijdrage (het concept was geleverd door het hoofd van de BVD). Zij stelde dat de IDB een "onheldere taakstelling" had ten aanzien van het verzamelen van niet-politieke militaire gegevens. Dales meende dat uit twee opties moest worden gekozen: 1. alle operationele activiteit in het buitenland, inclusief de strikt militaire, worden verricht door de IDB onder verantwoordelijkheid van Algemene Zaken; 2. de MID verricht zijn werkzaamheden ook betreffende het buitenland onder verantwoordelijkheid van Defensie en met eigen middelen. Zij gaf de voorkeur aan laatstgenoemde optie, waartoe de wet I&V naar haar mening ook de ruimte bood. Dat zou bovendien het voordeel hebben, dat een eventuele nauwere samenwerking tussen IDB en BVD (o.m.co-lokatie) geen vermenging van militair en civiel inlichtingenwerk zou opleveren⁶⁹.

De discussie over de toekomst van de IDB geraakte in een versnelling toen secretaris-generaal Hoekstra minister-president Lubbers voorhield, dat "we nu snel moeten beslissen: co-lokatie [met de BVD] of opheffen van de IDB". Dat laatste zou dan goed passen in de Grote Efficiency Operatie (GEO) waarmee de rijksoverheid op dat moment bezig was⁷⁰. Weliswaar ontving Lubbers te elfder ure nog de requirements van Economische Zaken, maar het lot van de IDB kwam aan een zijden draad te hangen nadat Lubbers met de minister van buitenlandse zaken had gesproken. Deze laatste had als zijn mening gegeven, dat het mogelijk moest zijn dat de BVD zou voorzien in de beperkte [aanvullende] behoefte van dat departement op buitenlandse terrein. Lubbers stelde zijn ambtgenoten van Binnenlandse Zaken, Defensie en Justitie de vraag, of zij tegen een dergelijke oplossing bezwaar hadden⁷¹.

Dales liet weten, geen principiële bezwaren te hebben, mits maar geen vermenging van militaire en civiele zaken zou optreden. Minister van defensie A.L. ter Beek ging verder en deelde mee, geen bezwaar te hebben tegen opheffing van de IDB. Bij elkaar was dat voor Lubbers voldoende - ook al had Justitie nog niet gereageerd - om op 19 november 1990 aan Hoekstra te schrijven, dat ook hijzelf tegen opheffing van de IDB geen bezwaar had⁷². Op 23 november nam hij het principe-besluit, dat de IDB taken zou afstoten naar BVD en MID, en dat de IDB "voorlopig" de resterende taken nog zelf zou doen, taken die naar alle waarschijnlijkheid per 1 januari 1994 zouden worden beëindigd.

⁶⁹archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie", nota's 22 maart (Just. en V&W), 27 maart (Def.) en 26 april (BiZa) 1990

⁷⁰idem, notitie SG/AZ aan MP 14 september 1990

⁷¹idem, overzicht EZ 18 september 1990; nota MP 26 september 1990

⁷²idem, notitie BiZa 4 oktober 1990; notitie MP 19 november 1990

Lubbers liet nog een kleine mogelijkheid open, dat een "kleine, flexibele organisatie van plm. 15 man" in stand zou blijven⁷³. Deze laatste optie had de voorkeur van het kabinet - mogelijk dankzij interventie van Justitie en wellicht Economische Zaken. In elk geval schreef Lubbers de Vaste Kamercommissie voor de I&V-diensten dat het kabinet "vooralnog" opteerde voor de herschikking van taken van de IDB, een keuze waarin de Vaste Commissie zich kon vinden. De IDB zou vanaf september 1991 in sterk afgeslankte vorm blijven bestaan met een personeelsbestand van 15 personen onder leiding van Meulmeester⁷⁴; rekening houdend met de klemmende verzoeken van Justitie werden dat er tenslotte in totaal 20⁷⁵.

In de hierboven genoemde "herschikking van taken" was het personeel van de IDB niet betrokken, anders dan dat het de maatregelen kreeg aangezegd. De Bijzondere Commissie (de 'ondernemingsraad') van de dienst protesteerde tegen deze gang van zaken in een brief aan de voorzitter van de vaste Kamercommissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, L.C. Brinkman. De Bijzondere Commissie deed dat bij monde van de voorzitters van de drie centrales van ambtenarenorganisaties⁷⁶.

Conform de richtlijnen van de MICIV ging de IDB zich richten op het verwerven van inlichtingen op:

1. technisch/wetenschappelijk terrein
2. het gebied van de internationale drugs-criminaliteit
3. het gebied van de proliferatie van massa-vernietigingswapens en -middelen

Eveneens conform de besluiten van de MICIV werd de samenwerking van de IDB met de MID en de BVD waar mogelijk geïntensiveerd. In dat kader wees het hoofd van de MID zijn collega van de IDB erop, dat een "herbezinning op de IDB-activiteiten ten behoeve van Defensie, in het bijzonder de 'humint'-activiteiten ten behoeve van de Koninklijke Marine, op zijn plaats" zou zijn. In hetzelfde kader werd besloten dat de IDB te zijner tijd ondergebracht zou worden in het nog te voltooien nieuwe gebouw van de BVD in Leidschendam, de zogenaamde co-lokatie.

Het was de bedoeling dat tot 1 januari 1994 de IDB deze formatiesterkte zou behouden, terwijl intussen in 1993 opnieuw zou worden bezien of de activiteiten van deze afgeslankte IDB na de genoemde datum nog voortgezet zouden moeten worden⁷⁷. Tot een afgewogen evaluatie zou het echter niet meer komen.

opheffing IDB

Mogelijk mede door de bedreigde positie waarin de IDB was komen te verkeren waren de onderlinge verhoudingen in de dienst zeer verslechterd. In een toespraak tot het IDB-personeel had Meulmeester de MICIV-besluiten uiteengezet en daarbij in het bijzonder gewezen op de in de loop van 1993 voorziene evaluatie. Met het oog daarop deed hij "een krachtig appèl" op het personeel om "kwalitatief hoogstaand werk te leveren".

In november 1991 werd de secretaris-generaal van algemene zaken, tevens coördinator, Hoekstra, geconfronteerd met klachten vanuit het IDB-personeel over wat werd genoemd het "management by terror" van Meulmeester. Daaronder werd niet alleen begrepen Meulmeesters bovengenoemde toespraak, maar ook het beweerde feit dat het hoofd van de dienst zijn personeel had laten afluisteren via het interne telefoonsysteem. Bovendien, zo luidde een van de naar voren gebrachte grieven, zou Meulmeester op onrechtmatige wijze overheidsgeld hebben besteed.

⁷³idem, notitie Dienstcommissie IDB 26 november 1990

⁷⁴idem, notitie MP 28 november 1990; brief MP aan ministers 20 december 1990

⁷⁵idem, brief Justitie aan MP 14 januari 1991

⁷⁶archief AZ/BID, map "IDB:wijziging WIV", brief Bijz. Cie AZ aan voorzitter vaste Kamercommissie I&V diensten, 13 februari 1991

⁷⁷archief AZ, notulen MICIV 17 april 1991

Uit door Hoekstra verricht onderzoek waarbij hij IDB-medewerkers hoorde, kwam naar voren dat voor verdenking van oneigenlijk gebruik van fondsen door Meulmeester "geen grond" bestond en dat van betrokkenheid van Meulmeester bij het afluisteren van personeelsleden van de dienst "geen begin van bewijs" was te vinden. Dit 'afluisteren', dat wil zeggen het onbedoeld opnemen van gesprekken van IDB-medewerkers, was te wijten geweest aan nalatigheid van een bepaalde medewerker. Hoekstra verzocht het hoofd van de dienst, herhaling van dergelijke inbreuken op de privacy van zijn medewerkers te voorkomen. De desbetreffende banden werden op verzoek van Hoekstra gewist; daarvan werd proces-verbaal opgemaakt.

Zo was, naar het leek, de veenbrand onder het IDB-personeel aan het eind van het jaar 1991 misschien niet geheel geblust maar wel beheersbaar geworden. Op 2 december 1991 maakte Meulmeester met de Dienstcommissie afspraken over de interne organisatie van de dienst; op 3 december las hij het voltallige IDB-personeel een verklaring voor. Daarin maakte hij melding van de "verdachtmakingen" ten aanzien waarvan "het recht gezegevierd" had (een duidelijke verwijzing naar de door Hoekstra ingestelde onderzoeken), zodat de dienst nu weer aan het werk kon. Hij verzocht de medewerking van het personeel om "weer vol goede moed aan de slag te gaan". Zijnerzijds zegde hij het personeel toe, al het mogelijke te doen om het voortbestaan van de dienst te waarborgen. Bovendien stelde hij "wijzigingen in de overlegstructuur" in het vooruitzicht om "communicatiestoornissen te voorkomen" - een en ander in overleg met de secretaris-generaal en de Dienstcommissie.

Het begin van het jaar 1992 leek gekenmerkt te worden door een positieve grondhouding en terugkeer van de interne rust. Met ingang van 13 januari respectievelijk 1 maart waren het hoofd van de directie operaties en een van diens medewerkers, beiden behorend tot de meest uitgesproken critici van Meulmeester, "tijdelijk met speciale opdrachten [in het buitenland] belast". Op 14 januari besprak het hoofd van de dienst met de Dienstcommissie de nieuwe opzet van wat werd genoemd het "management-beraad" (het overleg van het hoofd van de dienst met zijn afdelingshoofden), hetgeen op 23 januari leidde tot de invoering van een nieuwe structuur van dat beraad.

De illusie van een herstel van de normale verhoudingen werd verstoord op 24 januari 1992, toen het Financieel Dagblad onder de kop "Nederlandse CIA beticht chef van fraude" de hierboven gereleveerde beschuldigingen tegen Meulmeester uitvoerig aan de orde stelde. Secretaris-generaal, tevens coördinator Hoekstra noemde het bekend worden van de onrust binnen de IDB "buitengewoon ernstig", evenals het feit dat door deze publicatie "een aantal operationele gegevens bekend zijn geworden". Met name dat laatste noemde hij "niet alleen schadelijk voor het functioneren van de dienst, maar (...) vooral bedreigend voor de veiligheid van de betrokken medewerkers van de IDB en de daaraan gerelateerde bronnen". Naar het mogelijke "lek" bij de dienst werd een onderzoek ingesteld door de Rijksrecherche.

De Dienstcommissie van de IDB sprak nog dezelfde dag, 24 januari, met Hoekstra en liet hem weten, de "publicatie onverteerbaar te achten": personen en zaken zouden in ernstige mate en gedurende langere tijd geschaad kunnen worden, terwijl enig bewijs voor de beschuldigingen ontbrak. De Dienstcommissie verklaarde tenslotte, graag in een positieve sfeer met het hoofd van de IDB te willen samenwerken⁷⁸.

⁷⁸archief AZ/KMP, 351.746.1, Overzicht van de gebeurtenissen binnen de IDB vanaf september '91 t/m januari 1992, opgemaakt door SG/AZ 27 januari 1992

Niettemin was voor Lubbers en het kabinet de genoemde publiciteit het sein, de IDB nu inderdaad op te heffen. Op 11 februari liet de minister-president aan de minister van binnenlandse zaken weten "de IDB wordt geheel opgeheven". In een brief aan de Tweede Kamer van 26 februari herhaalde Lubbers nog eens deze beslissing, die was genomen op grond van het feit dat de "vertrouwelijkheid rondom de IDB" was geschonden - een en ander "ongeacht de uitkomst" van het onderzoek dat de Rijksrecherche inmiddels was gaan instellen naar het "lek" en naar de beweerde misstanden bij de dienst waarvoor in de eerste plaats Meulmeester in de pers verantwoordelijk werd gesteld. Ook al was "niet bewijsbaar" dat IDB-medewerkers naar de pers hadden "gelekt", ook al had uit de resultaten van het Rijksrecherche-onderzoek en uit het onderzoek door de president van de Algemene Rekenkamer "niet kunnen blijken van malversaties of mismanagement door hoofd IDB" en ook al was dat voor Lubbers "aanleiding de integriteit van de heer drs. K.M. Meulmeester te bevestigen" - het besluit de IDB op te heffen stond vast. Meulmeester en een 'kernbemanning' bestaande uit de zes personen tellende justitiële afdeling kregen nog de tijd, de resterende IDB-taken aan MID en BVD over te dragen, respectievelijk te beëindigen. Het werk ten behoeve van Justitie kon nog worden gecontinueerd, zij het op zeer beperkte schaal en met zeer beperkte middelen. In mei 1992 bijvoorbeeld werd de IDB uitgesloten van de distributie van TIVC-gegevens⁷⁹. De Rijksbegroting 1993 zei in het hoofdstuk Algemene Zaken over de nog resterende activiteiten van de IDB, dat in 1992 voornamelijk werd gewerkt aan de operationeel verantwoorde afbouw van een aantal kerntaken en overdracht van relevante activiteiten aan BVD en MID. Bijzondere aandacht zou daarbij worden gegeven aan de begeleiding en zonedig omscholing van het af te vloeien personeel. In het jaar 1993, aldus nog steeds het hoofdstuk Algemene Zaken van de Rijksbegroting, zal de IDB zich gaan bezig houden met het uitvoeren van werkzaamheden die gebaseerd zijn op vraagstellingen van het ministerie van justitie. De bedoelde requirements van Justitie had Meulmeester eind 1992 toegezonden aan het CVIN, evenals een voorstel voor de verdeling (voor zover mogelijk) van de IDB-activiteiten over BVD en MID⁸⁰. Met het oog op de genoemde verdeling werd een Stuurgroep Opheffing IDB in het leven geroepen.

Per 1 januari 1994 was het evenwel echt afgelopen met de IDB. Op 2 december 1993 organiseerde Meulmeester nog een afscheidslunch voor het personeel, op 30 december droeg hij "de archiefbescheiden van de Inlichtingendienst Buitenland" over aan Hoekstra⁸¹. Per 1 januari 1994 hield de Inlichtingendienst Buitenland op te bestaan.

De laatste brief die de dienst ontving was die van de Britse zusterdienst, die, gedagtekend 1 januari 1994, Meulmeester verzocht alle in de loop van de jaren gewisselde correspondentie te vernietigen danwel terug te sturen⁸².

⁷⁹archief AZ/BID, oranje map "Afsluiting/Reorganisatie", nota H.I&V Marinestaf 7 mei 1992

⁸⁰archief AZ/BID, blauwe map "IDB:taken, werkzaamheden, requirements", notitie HIDB aan CVIN 4 december 1992

⁸¹archief AZ/BID, enveloppe bevattende "verklaring van overdracht" 30 december 1993

⁸²archief AZ/BID, blauwe map "Formatie/ dienstcommissie/ productie", brief aan HIDB 1 januari 1994

HOOFDSTUK II - COÖRDINATIE, TAKEN en WERKWIJZE

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk al duidelijk zal zijn geworden heeft de BID/IDB door de jaren heen de speciale aandacht en vooral zorg genoten van de opeenvolgende coördinatoren. Hoewel deze functionarissen, zoals hieronder zal worden uiteengezet, vooral tot taak hadden het bevorderen van de **samenwerking** tussen de onderscheiden inlichtingen- en veiligheidsdiensten, heeft speciaal ten aanzien van de BID/IDB het **functioneren van de dienst zelf** hun aandacht geëist. Na het vertrek van Crul als hoofd van de dienst, eind 1969, was het coördinator H. Bos die ruim een jaar lang als waarnemend hoofd van de dienst de honneurs waarnam tot Hagen het van hem overnam, en na het vertrek van Hagen in 1979 was het coördinator F.E. Kruijnk die, eveneens als waarnemend hoofd, de stoel van H IDB warm hield tot Romijn de leiding van de dienst kon overnemen.

Ondanks het feit dat in de coördinatie-functie een interessante ontwikkeling is waar te nemen, is de dominante rol van Algemene zaken daarin een constante factor. In de Commissie van Coördinatie hadden de minister-president en diens secretaris-generaal de functies van voorzitter respectievelijk secretaris. Na opheffing van de CvC werden de taken daarvan in eerste instantie overgenomen door enerzijds een "buitenstaander", de coördinator, en anderzijds het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN) waarvan de coördinator als voorzitter optrad. De opeenvolgende coördinatoren - gepensioneerde hoge militairen - waren verantwoording schuldig aan de minister-president en overlegden in de praktijk veelvuldig met diens secretaris-generaal. In 1976 werd de Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV) ingesteld, die onder leiding van de minister-president voor coördinatie op het hoogste beleidsniveau ging zorgdragen. Vanaf 1991 werd de functie van coördinator gecombineerd met die van secretaris-generaal van algemene zaken, c.q. met die van raadadviseur bij het Kabinet van de minister-president.

de Commissie van Coördinatie

Al in 1948 pleitte Fock, als raadadviseur van de minister-president, voor coördinatie op het gebied van het inlichtingenwerk. Hij had geconstateerd dat verschillende instanties in het buitenland inlichtingen verzamelden en dat die inlichtingen niet altijd de BID bereikten. Hij pleitte ervoor, een interdepartementale commissie in te stellen, die tot taak zou moeten hebben het vaststellen van richtlijnen met betrekking tot het verkrijgen van inlichtingen uit het buitenland. Fock dacht daarbij met name aan twee zaken waarvoor zo'n commissie aandacht zou moeten hebben: het formuleren van requirements en coördinatie van de inlichtingen-activiteiten. De beoogde commissie zou moeten bestaan uit de Chef van de afdeling Politieke Zaken van het ministerie van buitenlandse Zaken (de latere DGPZ), de directeur van de directie Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB) van het ministerie van economische zaken, het hoofd van de Rijkspolitie en de hoofden van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten: BID, CVD, GS 3A en MARID. De vertegenwoordiger van Buitenlandse Zaken zou volgens Fock voorzitter moeten zijn⁸³.

⁸³archief AZ/KMP, 351.746, nota Fock 6 augustus 1946

Het KB van 8 augustus 1949 was in feite een regeling voor de gehele Nederlandse 'intelligence community' en bevatte ook een artikel waarbij in het belang van coördinatie tussen de diensten onderling en tussen de diensten en Justitie een Commissie van Coördinatie (CvC) in het leven werd geroepen. De commissie-Prinsen, die het KB had voorbereid⁸⁴, hechtte er groot belang aan dat de genoemde CvC voldoende gewicht zou hebben en beval aan, het voorzitterschap aan de minister-president toe te vertrouwen. De CvC kwam voor de eerste maal op 11 oktober 1949 bijeen onder de persoonlijke leiding van minister-president Drees; de leiding van de commissie zou in de praktijk berusten bij de vice-voorzitter, de staatssecretaris van het departement van oorlog, W.H. Fockema Andreae. Fock, inmiddels secretaris-generaal van algemene zaken, werd secretaris. Een onder-commissie van de CvC, de 'intel-commissie', hield zich in het bijzonder bezig met de coördinatie van de inlichtingen uit het buitenland, ongeveer in de geest zoals Fock dat had voorgesteld.

de coördinator van de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten

Kennelijk heeft de CvC in de praktijk niet beantwoord aan het doel waartoe zij was ingesteld. Vlak voor Kerstmis 1955 kwamen de minister-president en de ministers van binnenlandse zaken en van oorlog en marine bijeen. Ambtelijke gesprekspartners waren secretaris-generaal Fock, vice-admiraal b.d. Kist en het plaatsvervangend hoofd van de BVD Felderhof. Opvallend afwezig waren de hoofden van de te coördineren diensten. In deze bespreking werd men het eens over de instelling van een coördinator in plaats van de CvC. Bij beschikking van 13 februari 1956 werd een en ander geformaliseerd en werd Kist in de desbetreffende functie benoemd. Zijn taak zou zijn het coördineren van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten onderling en het bevorderen van de goede samenwerking van die diensten met het Openbaar Ministerie en met de Rijks- en Gemeentepolitie. De coördinator ressorteerde onder de minister-president, maar Kist zou administratief tot de marine blijven behoren. In de instellingsbeschikking werd tevens de wens uitgesproken, ook op ministerieel niveau iets aan coördinatie te doen, waarbij gedacht werd aan een klein comité van de ministers van binnenlandse zaken en oorlog en marine onder leiding van de minister-president⁸⁵.

het CVIN

Een taak die coördinator Kist er al snel bij kreeg was het voorzitterschap van het Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland (CVIN), dat op zijn voorstel bij beschikking van de minister-president in mei 1957 werd ingesteld. Onder de leiding van Kist hadden in het CVIN zitting een vertegenwoordiger van het ministerie van buitenlandse zaken alsmede de hoofden van de BID, de BVD en de drie militaire inlichtingendiensten. De overwegingen om het CVIN in te stellen luiden, dat "in tijden van oorlog of oorlogsgevaar de Regering moet kunnen beschikken over inlichtingenrapporten (...) waarin al hetgeen aan inlichtingen van belang voor haar gezamenlijk beleid is ingewonnen, in overzichtelijke vorm is samengevat". Behalve het verzorgen van bedoelde rapportage kreeg het CVIN opgedragen "het op de meest doelmatige wijze verdelen van de taken" over de in het CVIN vertegenwoordigde diensten⁸⁶. Het CVIN zou naar behoefte bijeenkomen; aanvankelijk was dat op de eerste en derde dinsdag van de maand⁸⁷.

de MICIV

⁸⁴voor rol en taak van deze commissie zie Engelen, 98/101

⁸⁵archieff AZ/coörd., inv. nr. 1, samenvatting 13 februari 1956

⁸⁶archieff AZ/Coörd., inv. nr. 11

⁸⁷archieff AZ/Coörd., inv. nr. 13, verslag 7 mei 1957. In de map CVIN Vergaderingen bevinden zich alleen agenda's van de vergaderingen 1983-1990, geen verslagen

In samenhang met de grote reorganisatie van de IDB in 1976 werd op voorstel van coördinator Kruimink door de ministerraad besloten tot de instelling van een Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV). De constituerende vergadering van deze MICIV vond plaats op 22 oktober 1976. Onder leiding van minister-president Den Uyl namen aan dit beraad deel de ministers Van der Stoep (BuZa), Vredeling (Defensie) Lubbers (EZ) en De Gaay Fortman (BiZa); minister van justitie Van Agt was afwezig. Coördinator Kruimink daarentegen nam wel aan de besprekingen deel.

De taak van de MICIV werd als volgt omschreven:

1. de MICIV wordt belast met het algemeen beleid betreffende de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, alsmede met de coördinatie van de diensten;
2. de MICIV zal in het algemeen tot taak hebben, de goede samenwerking van de diensten te bevorderen; zij zal daartoe onder meer de volgende aangelegenheden, die op meer dan een dienst betrekking hebben, behandelen:
 - a. de onderlinge taakafbakening en het beslechten van geschillen, voor zover daarover in het CVIN geen overeenstemming kan worden bereikt;
 - b. het periodiek vaststellen van algemene richtlijnen waaraan de I&V-diensten zich dienen te houden, zoals het jaarlijks op te stellen inlichtingenplan en de richtlijnen inzake veiligheids- en antecedentenonderzoeken;
3. de MICIV komt bijeen op verzoek van de leden wanneer de staatsveiligheid of de betrekkingen met derde landen ministerieel spoedberaad noodzakelijk maken;
4. de MICIV zal verder in tijden van internationale spanning en crises, voor zover het niet gaat om een confrontatie tussen de NAVO en het Pact van Warschau, kunnen fungeren als een eerste directe afnemer van de in het CVIN opgestelde beoordelingen van de toestand.

Ten aanzien van de samenstelling van de MICIV werd bepaald, dat onder voorzitterschap van de minister-president, de ministers van buitenlandse en binnenlandse zaken, defensie en justitie er deel van zouden uitmaken. Als vaste ambtelijke deelnemers werden aangewezen de coördinator, een ambtenaar van Defensie, een ambtenaar van Buitenlandse Zaken en een ambtenaar van Justitie, alsmede de hoofden van de diensten. De MICIV zou worden bijgestaan door een door de minister-president aan te wijzen secretaris. De voorbereiding van de MICIV-vergaderingen zou een taak zijn voor het CVIN, dat voor die gelegenheid zou worden aangevuld met de genoemde ambtenaren/niet-CVIN-leden. Bijeenroepen van de commissie, zo werd tenslotte besloten, zou geschieden door de minister-president, al dan niet op verzoek van de leden of van de coördinator⁸⁸.

De eerstvolgende keer dat de MICIV na deze constituerende vergadering bijeenkwam was in januari 1990 om naar aanleiding van de "val van de Berlijnse Muur" te discussiëren over de vraag, wat nu nog de taken van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten moesten zijn. Onder leiding van minister-president Lubbers waren bijeen de ministers Ter Beek (Defensie), Van den Broek (Buitenlandse Zaken), Dales (Binnenlandse Zaken) en Hirsch Ballin (Justitie). De ambtelijke deelnemers aan dit beraad waren coördinator Alkemade, de heren Grosheide (DG Politie), Hoekstra (SG/AZ) en Kröner (Ambassadeur in Algemene Dienst (AMAD) van respectievelijk Justitie, AZ en BuZa, alsmede de hoofden van MID, BVD en IDB⁸⁹.

⁸⁸ archief AZ, notulen MICIV 22 oktober 1976

⁸⁹ archief AZ, notulen MICIV 26 januari 1990

Een maand later kwam het gezelschap weer bijeen, nu aangevuld met de ministers van economische zaken en financiën Andriessen en Kok. Het belangrijkste punt van deze vergadering was de vraag, hoe men met de IDB nu verder wilde. Bevestigd werd nog eens, dat het CVIN het 'voorportaal' van de MICIV zou zijn⁹⁰.

Hoe en wanneer de coördinator, het CVIN en de MICIV een rol speelden in de geschiedenis van de BID/IDB is in het historisch overzicht (hoofdstuk I) al aangegeven.

de taken van de BID / IDB

Met betrekking tot de concrete taken van de Buitenlandse Inlichtingendienst/Inlichtingendienst Buitenland zijn in de respectieve Koninklijke Besluiten en in de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten slechts summier aanduidingen te vinden. Het Koninklijk Besluit van 1946 waarbij de BID werd opgericht is in dit opzicht nog relatief uitgebreid; het KB van 1949 waarin ook de BVD en de militaire diensten worden genoemd is al beknopter en de wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van 1987 is in dit opzicht het meest nietszeggend⁹¹.

De overweging om over te gaan tot oprichting van de BID was, zoals in het vorige hoofdstuk al vermeld, de noodzaak "dat het Koninkrijk beschikt over een buitenlandschen inlichtingendienst". Artikel I,2 van het KB van 16 februari 1946 verklaart de "Buitenlandsche Inlichtingendienst der Nederlandsche Regeering" bevoegd tot het "verzamelen van alle voor het Koninkrijk gewichtige inlichtingen uit het buitenland" die door andere departementen en diensten worden ingewonnen. Daarnaast geeft art. I,4 de BID de bevoegdheid om zelfstandig in het buitenland inlichtingen in te winnen "die van belang zijn voor het Koninkrijk". Het KB regelt verder de samenwerking met andere departementen, de geheimhouding van de gegevens en de bronnen waaruit die afkomstig zijn, maar om WELKE inlichtingen het moet gaan, komt de lezer van het KB niet aan de weet. Een notitie getiteld "Taak BID" - waarschijnlijk van de hand van raadadviseur Fock - werpt iets meer licht op laatstgenoemde vraag. In deze op het KB van 1946 gebaseerde notitie heet het dat de BID "in het kader van de opdracht in het KB" vier categorieën inlichtingen "ontvangt" [bedoeld zal zijn "verzamelt" en/of "inwint"]:

1. politieke inlichtingen, voornamelijk betrekking hebbend op Europa;
2. een groot aantal economische inlichtingen;
3. een kleiner aantal militaire inlichtingen;
4. een uitgebreide hoeveelheid gegevens op het gebied van de contra-spionage in het buitenland⁹².

Tot een concretere aanduiding dan deze toch nog ruime omschrijvingen komt de notitie evenwel niet.

Over de taak van de BID zegt het KB van 8 augustus 1949 (Hoofdstuk II, art. 7), dat het gaat om "het inwinnen van gegevens in het buitenland, welke voor het buitenlands beleid van belang zijn, alsmede om de activiteiten van personen in het buitenland, die voor de binnenlandse veiligheid een gevaar kunnen opleveren". Daar blijft het bij, tenzij men Focks hierboven genoemde notitie ook hierop van toepassing verklaart.

⁹⁰idem, notulen 27 februari 1990

⁹¹KB 16 februari 1946, No. 1; KB 8 augustus 1949, No. 51; Wet I&V van 3 december 1987, Stb 1987, 635

⁹²archief AZ/KMP, 351.746, notitie 1 augustus 1949

De wet van 3 december 1987 (artikel 10) zegt met betrekking tot de taak van de dienst slechts, dat deze bestaat uit het "verzamelen van gegevens betreffende het buitenland, die voor de Staat van belang kunnen zijn". De Memorie van Toelichting is al even weinig verhelderend: "de taakomschrijving (...) moet noodzakelijkerwijs algemeen blijven, daar de door deze dienst te verzamelen gegevens uiteenlopende en wisselende doeleinden kunnen dienen. Dit artikel eist dat de werkzaamheden van deze dienst in het belang van de staat moeten zijn. Daarmee wordt tevens bedoeld op de belangen en waarden die in de Nederlandse staat en samenleving belichaamd zijn"⁹³.

organisatie en werkwijze

De BID was oorspronkelijk een dienst naar Brits model. Opleiding van BID-personeel bijvoorbeeld geschiedde in Groot-Brittannië⁹⁴. Het ligt dan ook voor de hand, dat de werkwijze en organisatie van de BID in een aantal opzichten is te vergelijken met die van de Britse zusterdienst Secret Intelligence Service (SIS), in de wandeling meestal aangeduid met zijn oude benaming MI 6. De organisatie en werkwijze van de BID/IDB, zoals hieronder uiteengezet, werpt tegelijkertijd wat meer licht op de concrete taken van deze dienst.

Volgens de oudst bekende gegevens telde de BID in 1948 29 ambtenaren op het 'hoofdkantoor' en daarnaast nog eens acht ambtenaren in het buitenland. Onder de algemene leiding van het hoofd van de dienst Driebeek - in hetzelfde jaar opgevolgd door De Muralt - en de chef van de operaties, tevens plaatsvervangend hoofd J.M. Kielstra ressorteerden 3 afdelingen voor respectievelijk politiek, economie en contra-spionage. Daarnaast was er een secretariaat en een bureau 'diversen'⁹⁵. Een notitie uit hetzelfde jaar, maar vermoedelijk van iets latere datum, is aanzienlijk gedetailleerder over de organisatorische indeling van de BID en noemt naast de al vermelde afdelingen nog de onderdelen archief, documentatie, fotografie, code en beveiliging en een militaire afdeling "waarvoor optreedt een afdeling van de Generale Staf"⁹⁶. Dit was de afdeling van Larive waaraan in het eerste hoofdstuk aandacht is besteed.

Drie jaar later, in 1951, telde de BID inclusief zes in het buitenland werkzame personen 40 personeelsleden. De dienst was toen onderverdeeld in vijf afdelingen: een politieke, een economische en een militaire afdeling, een afdeling documentatie en archief en een afdeling contra-spionage⁹⁷. De drie eerstgenoemde onderdelen waren door de jaren heen in de organisatie-structuur van de BID/IDB constante factoren.

de militaire afdeling

⁹³Handelingen Tweede Kamer 1981-1982 17363, nr. 3

⁹⁴archief AZ, Fock Archief inv. nr. 42, aantek. Fock 14 april 1948

⁹⁵archief AZ/P&O, pl.nr. 62

⁹⁶archief AZ/KMP, 351.746, notitie 'Taak BID' augustus 1948

⁹⁷archief AZ/KMP, FA 25, notitie SG/AZ aan min. van fin. 13 februari 1951

Aanvankelijk behoorde, zoals in hoofdstuk I uiteengezet, de militaire afdeling weliswaar feitelijk maar niet formeel tot de BID. De afdeling was niet anders dan de inlichtingen-tak van de Sectie Algemene Zaken (SAZ) van de Generale Staf, geleid door Larive. In het begin deed Larives afdeling niet meer dan het selecteren van militaire inlichtingen uit de BID-rapportage en het doorgeven daarvan aan de militaire inlichtingendiensten. Geleidelijk ging Larive echter over op "militaire operaties" (operaties met het doel militaire inlichtingen in te winnen) onder uiteindelijke verantwoordelijkheid van de Generale Staf. F.J. Kist, die in 1956 werd benoemd als eerste coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten ter vervanging van de Commissie van Coördinatie, noemde deze situatie "gewrongen" en pleitte ervoor, Larive door de BID te laten 'overnemen'. Daardoor zou, aldus Kist, "de verantwoordelijkheid voor het geheime werk op militair gebied gelegd worden waar het hoort: bij het hoofd van de BID". Kist had er geen bezwaar tegen dat Defensie de loonkosten bleef dragen van het onder Larive ressorterende SAZ-personeel⁹⁸. Naar het lijkt is dit goedbedoelde rechte trekken van de situatie er de oorzaak van geworden, dat het tussen Larive en de leiding van de BID tot een zodanig conflict kwam dat zowel het hoofd van de dienst, Labouchère, als diens plaatsvervanger, tevens chef operaties, Kielstra, in 1962 onder het motto 'hij eruit of wij eruit' de dienst verlieten. Zolang Larive onder Defensie ressorteerde kon hij wat de BID-leiding betroof betrekkelijk autonoom zijn gang gaan, maar vanaf het moment dat Kielstra formeel zijn chef werd moet hij zich belemmerd hebben gevoeld om datgene te doen wat hij noodzakelijk achtte. Kennelijk was het voor Larive moeilijk Kielstra's gezag te accepteren, temeer daar Kielstra het type van de 'schrijftafel-operateur' was⁹⁹, terwijl Larive (overigens ook volgens Kielstra's eigen verklaring) de "echte field operator" van de BID was¹⁰⁰. Waarschijnlijk is het deze persoonlijke en professionele tegenstelling geweest, die heeft geleid tot het genoemde conflict dat in 1961 tot uitbarsting kwam en als gevolg waarvan de positie van Larive en daarmee van de militaire afdeling werd herzien, dat wil zeggen ingeperkt.

In de oude situatie (dat wil zeggen: nadat Larive formeel naar de BID was overgegaan) was het operationele werk als volgt georganiseerd. Kielstra was als plaatsvervangend hoofd belast met het algemene beleid, met speciale verantwoordelijkheid voor de 'legal residents' en voor het operationele werk in Nederland, zoals het 'briefen' en 'debriefen' van 'legal travellers' (personen die een goede reden hadden om bijvoorbeeld naar Oost-Europa te reizen)¹⁰¹. Rechtstreeks onder Kielstra ressorteerde Larive als de "echte spionage-leider 'in the field'" zoals coördinator Kist hem aanduidde¹⁰². Uit deze opmerking krijgt men de indruk dat Larive in het operationele vlak een positie had die uitging boven die van hoofd van een van de vier (als men de ineffektieve afdeling contra-spionage meetelt) afdelingen en dat hij met name ook andere dan alleen militaire inlichtingen binnenbracht. Larive gaf leiding aan drie medewerkers ('hoofd-case officers' genaamd) die de contacten met de informanten en agenten onderhielden. Twee van hen, "Hudson" en "Thomas" deden dat zelf en rechtstreeks. De derde, C.J. Hagen, had een iets andere, hogere positie. Hij was plaatsvervanger van Larive en gaf leiding aan enkele 'case officers' die op hun beurt de operationele contacten met informanten en agenten onderhielden¹⁰³.

⁹⁸ archief AZ/Coörd, inv. nr. 35, nota Coördinator aan MP 8 juli 1956

⁹⁹ Volgens De Muralt was Kielstra alleen administratief hoofd operaties - archief AZ/Cie Modderman, verklaring 25 januari 1962

¹⁰⁰ idem, verklaring PHBID 16 november 1961

¹⁰¹ idem, dossier I

¹⁰² archief AZ/KMP, vN 3, aantek. Coörd. voor MP 24 mei 1962

¹⁰³ archief AZ/Cie Modderman, verklaring PHBID 16 november 1961

Nadat Labouchère en Kielstra de BID hadden verlaten nam het duo Crul/Venekamp hun plaatsen in. Hoewel Larive uit de naar hem genoemde affaire als 'overwinnaar' tevoorschijn was gekomen, kreeg hij binnen de BID-organisatie een andere en meer beperkte positie toegewezen. Hagen en diens operationele team werden rechtstreeks verantwoordelijk aan het hoofd operaties (HOA) Venekamp¹⁰⁴. Larive bleef hoofd van de militaire afdeling, zij het dat de positie van die afdeling en daarmee van Larive werd gewijzigd en ingeperkt. In de militaire afdeling nieuwe stijl werden op voorstel van Kist vertegenwoordigers van de krijgsmachtdelen gedetacheerd, waarschijnlijk om een betere onderlinge afstemming te bereiken¹⁰⁵. Kennelijk om deze afstemming nog te vervolmaken werd in de loop van 1964 een Bureau Requirements afgesplitst van de militaire afdeling¹⁰⁶.

Bij dit alles moet overigens bedacht worden, dat de inlichtingendienst van de marine (MARID) als enige militaire dienst ook zelf operaties in het buitenland bleef uitvoeren, hetgeen nogal eens leidde tot wrijvingen tussen BID en MARID¹⁰⁷, ondanks de door beide diensten overeengekomen gekunstelde 'verdeling van de wereld', waarbij de MARID de Oostzee, de Zwarte Zee en de havens van Rotterdam voor zijn rekening nam en de BID de rest. Aan de wrijvingen tussen beide diensten kwam pas een eind nadat de hoofden van IDB en MARID een overeenkomst hadden gesloten met betrekking tot de exploitatie van het 'maritiem product' en nadat in 1979 de maritieme desk van de IDB werd samengevoegd met de bij de IDB geplaatste sectie van de MARID¹⁰⁸.

Werd in de periode na 1962 de vrijheid van handelen van Larive door de genoemde maatregelen al ingeperkt, ook het niet-militaire operationele terrein werd hem ontnomen. De afdelingen voor politieke en economische inlichtingen - die in de oude situatie kennelijk ook door Larive werden 'bediend' - kregen nu een sterker operationeel karakter. De militaire afdeling voerde als gevolg daarvan uitsluitend nog (militaire) operaties uit in Oost-Europa, vooral gericht op de conventionele bewapening van het Pact van Warschau. Aldus verloor de militaire afdeling haar dominante positie. Onder Venekamp ressorteerden voortaan drie gelijkwaardige (hoofd-)afdelingen voor respectievelijk militaire, politieke en economische aangelegenheden die elk zowel een verwerkende als een operationele taak hadden¹⁰⁹.

De affaire-Larive had kennelijk ook tot gevolg, dat er voor de onderscheiden taken van de BID formele beschrijvingen werden gemaakt. Voor de militaire afdeling, ingesteld bij gezamenlijke beschikking van de ministers van Algemene Zaken en Defensie¹¹⁰, was de hoofdtak volgens de taakomschrijving "het inwinnen van geheime gegevens in het buitenland". Deze algemene omschrijving werd onder het kopje "deeltaken" nader uitgewerkt:

- a. het organiseren van een operationeel apparaat belast met het inwinnen van geheime gegevens van militaire aard; het opsporen van operationele mogelijkheden en het aanwerven van medewerkers; het leggen van contacten met personen en instanties; het voeren van een nauwkeurige administratie en het nemen van beveiligingsmaatregelen;
- b. het selecteren en evalueren van [de ingewonnen] militaire gegevens; het verwerken en doorzenden daarvan naar de militaire afnemers en buitenlandse zusterdiensten;
- c. het onderhouden van de liaison met de 3 militaire diensten [van zee-, land- en luchtmacht] en met buitenlandse zusterdiensten¹¹¹.

Ook de taak van het hoofd van het Bureau Requirements - zoals gezegd afgesplitst van 'oude' militaire afdeling - werd vastgelegd:

¹⁰⁴ archief AZ/KMP, vN 3, verslag SG/AZ 30 juni 1962

¹⁰⁵ idem, notitie Coördinator voor MP 10 januari 1963

¹⁰⁶ archief AZ/P&O, pl.nr. 27, notitie MP aan BiZa 28 september 1964

¹⁰⁷ archief AZ/KMP, vN 3, aantek. Coörd voor MP 1 februari 1968

¹⁰⁸ archief AZ/BID, bronarchief

¹⁰⁹ archief AZ/P&O, pl.nr. 83, brief HBID aan Hoofd Financiën, Administratie en Personeel 31 januari 1963

¹¹⁰ archief AZ/BID, bronarchief

¹¹¹ archief AZ/P&O, pl.nr. 27, taakomschrijving 22 juni 1964

1. het registreren en vergelijken van de requirements van de militaire diensten en van buitenlandse zusterdiensten; het bijhouden en aanpassen van deze requirements;
2. het beheer van foto's, zee- en landkaarten;
3. het verwerken van de gegevens van de militaire inlichtingenrapporten op kaarten en staten;
4. het verwerken van de ingewonnen militaire inlichtingen ten behoeve van de militaire afnemers¹¹².

Zat er in de taken van het Bureau Requirements al een zekere overlapping met de militaire afdeling, de positie van Larive en zijn afdeling lijkt nog verder gemarginaliseerd te zijn door het feit dat "de belangrijkste militaire gegevens" werden binnen gebracht door de "bureau R"¹¹³ - een aanduiding die bijna op niets anders kan slaan dan op de operationele eenheid van Hagen die nu rechtstreeks onder Venekamp ressorteerde. Uit de taakomschrijving van Hagen krijgt men de indruk dat hij, naast de al genoemde "belangrijkste militaire gegevens", ook (of vooral) inlichtingen verzamelde ten behoeve van de politieke en economische afdelingen. Hagens opdracht luidde:

- "1. de operationele uitvoering van de requirements;
2. runnen van operaties onder leiding van HOA [Venekamp] door briefings en questionnaires op te stellen ten behoeve van de hoofdagenten en agenten in binnen- en buitenland; 3. het vormgeven van de operationele rapporten;
4. het bijhouden van een bronnen-administratie en -documentatie alsmede het requirements-archief;
5. het verzorgen van de liaison met de Koninklijke Marechaussee [Hagen was kapitein KMAR], de MARID en met de buitenlandse diensten;
6. het beveiligen van de operaties"¹¹⁴.

Kortom, het bestaan van drie onderscheiden eenheden binnen de BID-formatie die zich elk op eigen manier met militaire zaken bezig hielden, geeft aan dat enerzijds het monopolie van Larive op dat terrein was doorbroken en lijkt anderzijds te suggereren dat de militaire component van de BID-taak de andere onderdelen van de dienst in belangrijkheid overtrof. Het eerste bleek inderdaad het geval en wel zo effectief, dat Larive medio 1966 ontslag nam¹¹⁵. Ondanks - of misschien dankzij - het terzijde schuiven van Larive, gevolgd door diens vertrek, kwam er geen verbetering in de BID-prestaties op het gebied van de militaire inlichtingen. Integendeel. Eind 1968 constateerde de coördinator dat de militaire afdeling van de dienst op het gebied van land- en luchtmacht weinig resultaat had geleverd¹¹⁶ (zoals gezegd, de MARID was zelf in het buitenland blijven opereren).

Dit falen op militair terrein was een van de redenen voor de reorganisatie van begin jaren zeventig, waarbij de dienst - beter gezegd de operationele militaire afdeling van de BID onder leiding van Hagen - als IDB onder Defensie werd geplaatst. De taak van deze dienst zou zich beperken tot het verzamelen van technisch/militaire en technisch/wetenschappelijke inlichtingen in primair de landen van het Pact van Warschau¹¹⁷. Van bewerking zou geen sprake meer zijn; het verzamelde materiaal zou in zijn ruwe vorm aan de afnemers worden gezonden. In de organisatie-structuur veranderde er ook het een en ander. In plaats van de functionele indeling in politieke, economische en militaire afdelingen kwam er een geografische indeling. Er kwamen nu drie afdelingen voor respectievelijk de communistische landen, het Midden-Oosten en West-Europa. Alleen in de eerstgenoemde afdeling was plaats voor een militaire sectie, die op haar beurt was onderverdeeld in sub-secties voor marine, land- en luchtmacht¹¹⁸.

¹¹²idem, taakomschrijving chef Bureau MR 8 april 1963

¹¹³idem

¹¹⁴idem, taakomschrijving bureau R 9 juni 1964

¹¹⁵archieff AZ/P&O, personeelsdoss. L.E.Larive

¹¹⁶archieff AZ/KMP, vN 3, aant. Coörd voor MP 1 februari 1968

¹¹⁷archieff AZ/BID, enveloppe met groene map "Corresp. reorg. IDB 1970-73", notitie Coörd. 22 april 1969

¹¹⁸archieff AZ/BID, env. met groene map "Corresp. Reorg. IDB 1970-73", aant. Coörd 16 juni 1969

De werkwijze met behulp waarvan Hagen de gewenste inlichtingen trachtte te verwerven, blijkt (althans ten dele) uit door hem uitgevaardigde 'operationele aanwijzingen'. Zo behandelde aanwijzing nummer 8 de 'veldwaarnemingsoperaties' met een eenmalig karakter en een korte looptijd. In concreto betrof het hier Nederlanders die voor hun beroep gebruik maakten van de infrastructuur van de communistische landen, bijvoorbeeld beroepschauffeurs, en die over wegen, bruggen etc., maar ook over de ligging van fabrieken en kazernes konden rapporteren. Aanwijzing nummer 5 ging over het inschakelen van 'legal travellers', personen die een goede (zakelijke of persoonlijke) reden hadden om de communistische landen te bezoeken en die op basis van een 'briefing' door de IDB hun ogen en oren de kost moesten geven. Hun rapportage, bijvoorbeeld ook over personen met wie zij in aanraking kwamen, moest leiden tot het meest ambitieuze project van Hagen, de 'long term operations' waarbij "achter het IJzeren of Bamboe Gordijn" personen moesten worden gerecruteerd die als 'resident agents' de IDB van hoogwaardige inlichtingen zouden voorzien¹¹⁹.

Zoals in hoofdstuk I aangegeven bleek de nieuwe organisatorische opzet niet aan de verwachtingen te voldoen en de IDB kwam per 1 september (weer) onder Algemene Zaken te ressorteren. De werkwijze van de dienst bleef daarbij gehandhaafd, maar leidde niet tot de gewenste resultaten. De door de dienst verzamelde inlichtingen op maritiem en (militair) wetenschappelijk/technisch gebied werden "van waarde" geoordeeld, de inlichtingen ten behoeve van land- en luchtmacht waren echter "te verwaarlozen"¹²⁰. In 1976, na de onderzoeken door coördinator Kruimink en de Rijks Psychologische Dienst, werd het de IDB weer toegestaan inlichtingen te analyseren en te verwerken tot 'finished intelligence'. De "ongerichte activiteiten ten behoeve van land- en luchtmacht" (de 'veldwaarnemingen') werden gestaakt; daartegenover konden nu weer "andere dan de Warschau Pact-landen" door de IDB in het vizier worden genomen¹²¹.

In organisatorisch opzicht werd de oude toestand hersteld: naast de nieuwe afdeling verwerking kwamen er vier operationele afdelingen voor respectievelijk maritieme, algemeen militaire, politiek/economische en technisch/wetenschappelijke inlichtingen¹²². In opdracht van de in 1976 opgerichte MICIV ging de IDB werken aan de samenstelling van een Nationaal Inlichtingen Behoeften Plan (NIBP) waarin ook de militaire requirements waren opgenomen. Bij de afdeling 'algemeen militair' werden officieren van land- en luchtmacht gedetacheerd onder de functienaam "operationeel medewerker van de Directie Operatiën", zo mogelijk voor een periode van minimaal drie jaar¹²³. In april 1979 werd, zoals eerder opgemerkt, op het gebied van de maritieme inlichtingen de meest vergaande vorm van integratie bereikt door de samenvoeging van de maritieme afdeling van de IDB met de bij de IDB geplaatste MARID-medewerkers.

De in de jaren tachtig ingezette afslankingsoperaties leidden ertoe, dat de afdeling 'algemeen militair' in 1987 werd samengevoegd met de maritieme afdeling. Er bleven toen nog drie operationele afdelingen over: de politiek/economische, technisch/wetenschappelijke (waarin overigens wel een militaire component zat) en militair/maritieme afdelingen¹²⁴. Na de val van de Berlijnse Muur bleek het ministerie van defensie desgevraagd geen bezwaar te hebben tegen opheffing van de IDB¹²⁵, waarmee het belang van de door de IDB toen nog verzamelde militaire inlichtingen afdoende lijkt aangegeven.

de politieke afdeling

¹¹⁹ archief AZ/BID, env. met groene map "Corr. reorg. IDB 1970-73", nota HIBD aan Coörd 22 juni 1971

¹²⁰ archief AZ/Coörd. inv. nr. 6, notitie SG/AZ aan MP 10 mei 1976

¹²¹ archief AZ/BID, 2 envel. "onderzoeken IDB 1975/76", rapport Coördinator 1975

¹²² archief AZ/KMP 351.746, verslag bespreking 18 mei 1977

¹²³ archief AZ/BID, blauwe map "IDB: taken/werkzaamheden/requirements", notitie 31 december 1980

¹²⁴ archief AZ/BID, oranje map "afslanking/reorganisatie", nota HIBD aan SG/AZ 12 maart 1987

¹²⁵ idem, aantek. op notitie BiZa aan MP 4 oktober 1990

Evenals de militaire afdeling heeft de politieke afdeling vanaf het begin van het bestaan van de BID een vaste plaats in de formatie ingenomen. Zoals tot de crisis van 1962 Larive het beleid van de militaire afdeling bepaalde, lijkt het de sociaal-geograaf Crul

te zijn geweest die vorm en inhoud gaf aan de taakuitvoering van de politieke afdeling.

Vanaf juli 1948 was hij in dienst van de BID en, tot hij in 1962 samen met Venekamp de leiding van de dienst overnam, hoofd van de politieke afdeling. Zijn opvattingen ten aanzien van de onderwerpen waarover de BID inlichtingen diende te verzamelen, kleurden naar het voorkomt in niet geringe mate de politieke rapportage van de BID tot hij in december 1969 in verband met de overgang van de dienst naar Defensie de dienst verliet. Naar zijn mening waren inlichtingen over de politieke ontwikkelingen in West-Europa (standpunten van de bondgenoten in Westeuropese Unie, Economische Gemeenschap) voor de besluitvorming in Nederland van groter belang dan inlichtingen over de communistische landen¹²⁶. Deze visie klonk al in 1948 door in de reeds eerder genoemde notitie van Fock (of Driebeek) waarin werd gesteld dat de BID "in het kader van de opdracht in het KB" regelmatig politieke inlichtingen binnenkreeg "hoofdzakelijk betrekking hebbend op Europa"¹²⁷. Weliswaar weerspiegelt de in het Fock-archief opgenomen rapportage over de jaren 1948 - 1962 een gerichtheid op ontwikkelingen niet alleen in West-Europa maar in de gehele wereld ('à tous azimuts'), maar rapportage over politieke ontwikkelingen in de communistische landen is daarin niet meer dan sporadisch te vinden.

Nadat Crul tesamen met Venekamp in 1962 de leiding van de dienst op zich had genomen, werd de politieke afdeling onderverdeeld in drie secties: Oostblok, Westerse gemeenschap en neutrale landen¹²⁸. De afdeling bestond op dat moment uit slechts twee hoofdambtenaren, bijgestaan door een administratieve kracht. In zijn ontwerp-begroting voor 1964 bepleitte Crul dan ook uitbreiding van personeel, onder meer ten behoeve van de politieke afdeling. Zijn argumenten luiden, dat door de reorganisatie in de nasleep van de kwestie-Larive de verwerkende afdelingen, in casu de politieke en de economische, een sterker operationeel karakter hadden gekregen, wat op zichzelf al noopte tot personeelsuitbreiding. Daar kwam bij, dat in de visie van Crul het werkterrein van de BID zich aan het uitbreiden was in verband met het opkomend communisme in Afrika en Midden- en Zuid-Amerika - gebieden waar bovendien Nederlandse economische belangen in het spel waren die de belangstelling van de BID voor die regio's rechtvaardigden. Tenslotte wees Crul op het feit, dat de politieke afdeling maar twee ambtenaren telde; om ook aan de genoemde 'neutrale' landen aandacht te kunnen besteden, was een derde ambtenaar noodzakelijk¹²⁹.

¹²⁶archief AZ/Cie Modderman, verklaring HBID 4 januari 1962

¹²⁷archief AZ/KMP 351.746, notitie augustus 1948

¹²⁸archief AZ/KMP, vN 3, schema begin 1963

¹²⁹archief AZ/P&O, pl. nr. 49, brief HBID aan H FAP 31 januari 1963

In 1966 zette Crul de werkwijze van de politieke afdeling uiteen in een brief aan minister-president Cals ter voorbereiding van diens bezoek aan de BID. De politieke afdeling, aldus Crul, heeft een intensief contact met Buitenlandse Zaken: a. om te weten welke informatie BuZa nodig heeft ter aanvulling van de rapportage die de Buitenlandse Dienst levert; b. om na te gaan of BID-operaties wellicht Nederlandse belangen in het buitenland kunnen schaden. Indien er aan BuZa-zijde bezwaren tegen een voorgenomen operatie bestaan, gaat die operatie niet door. Zijn die bezwaren er niet, dan wordt nagegaan welke (aanvullende) informatie gewenst is. Deze wensen zijn vervolgens terug te vinden in de 'questionnaires' die door de politieke afdeling aan de informanten worden voorgelegd, tesamen met instructies over de wijze waarop de antwoorden op de desbetreffende vragen kunnen worden verkregen. De op deze wijze verkregen gegevens worden in eerste instantie besproken met de directie-hoofden van Buitenlandse Zaken. Bevatten de gegevens nieuwe elementen, dan worden die verwerkt tot rapporten aan de minister van buitenlandse zaken. Bij wijziging van de belangstelling van BuZa krijgen de informanten nieuwe questionnaires en instructies. Volgens deze procedure werden in 1963 aan BuZa 1047 rapporten gezonden; in 1965 waren dat er 2140, alle "betrekking hebbend op politieke ontwikkelingen en bijzondere gebeurtenissen in een groot aantal landen"¹³⁰.

Waarschijnlijk was het door Crul genoemde contact met Buitenlandse Zaken toch minder intensief dan hij het Cals had voorgesteld. In een notitie van eind april 1969 noteerde coördinator Bos dat behalve Defensie ook Buitenlandse Zaken weinig waarde hechtte aan het werk van de BID. De minister van defensie alsmede de secretaris-generaal en de directeur generaal politieke zaken van BuZa waren unaniem van mening dat de BID zijn totale inlichtingenactiviteit diende te richten op het 'Oostblok'. Daartoe zou een radicale reorganisatie noodzakelijk zijn. De BID zou moeten worden opgeheven, de afdeling SBP van de BVD zou de rapportage over politieke en economische ontwikkelingen in de communistische landen voor haar rekening moeten nemen, en de operationele/militaire afdeling van de BID zou onder Defensie geplaatst moeten worden.

Daarmee hield de politieke afdeling van de BID op te bestaan. Iets soortgelijks kwam, zij het in een geheel andere organisatorische opzet, pas weer terug na de eveneens ingrijpende reorganisatie van 1976 in de vorm van de Stafafdeling Politieke en Economische Aangelegenheden. Deze had geen operationele taken, maar zette op het gebied van analyse en rapportage in zekere zin de activiteiten voort van de in 1970 afgeschafte politieke en economische afdelingen.

de economische afdeling

Ook de economische afdeling maakte, evenals de politieke afdeling, vanaf het begin tot 1970 deel uit van de BID-formatie. In de meergenoemde notitie van Fock uit 1948 heet het dat de BID in het kader van zijn opdracht "een groot aantal economische inlichtingen" wist in te winnen. In 1951 behoorde de economische met de militaire en de politieke tot de drie voornaamste afdelingen van de dienst¹³¹.

¹³⁰archief AZ/KMP, vN 3, brief HBID aan MP 25 januari 1966

¹³¹archief AZ/KMP, FA 25, notitie SG/AZ aan min. van fin. 13 februari 1951

Na de al meerdere malen genoemde reorganisatie van 1962 was de economische afdeling - evenals de politieke - gereorganiseerd in die zin, dat zij zelf meer operationele activiteiten ging ontplooiën. Bovendien kwam er een onderafdeling voor technisch/wetenschappelijke inlichtingen onder het afdelingshoofd te ressorteren¹³². In de taakomschrijving van dit afdelingshoofd was opgenomen, dat hij de werkzaamheden van de afdeling E (economie) en van het bureau T/W diende te coördineren. Daartoe was inzicht in en kennis van de organisatie van wetenschappelijk onderzoek een vereiste. In het kader van zijn taakuitvoering diende hij contacten te onderhouden met vertegenwoordigers van buitenlandse zusterdiensten. Wat zijn operationele taak betreft diende hij personen aan te trekken (niet als personeel maar als informanten) "die tot het geven van inlichtingen bereid en in staat" waren¹³³.

Ter voorbereiding van Cals' reeds genoemde bezoek in 1966 had Crul enkele opmerkingen aan het papier toevertrouwd die wat meer licht werpen op de inhoud van de BID-taak op economisch gebied. Economische inlichtingen, aldus Crul, werden voornamelijk ingewonnen ten behoeve van Economische Zaken en Landbouw; als bijzonderheid vermeldde hij erbij, dat "EZ gerechtigd is om speciaal geselecteerde economische informatie in geparafraseerde vorm ter kennis te brengen van (...) ondernemingen. Deze worden hierdoor in de gelegenheid gesteld bepaalde behoeften op de buitenlandse markt te leren kennen, waardoor de export bevorderd kan worden"¹³⁴. Tot de taken van de BID behoorde dus kennelijk economische spionage ter ondersteuning van het Nederlandse bedrijfsleven.

Over de werkwijze van de economische afdeling gaf Crul een nadere beschouwing in zijn genoemde brief aan Cals. De afdeling, zo zette Crul uiteen, werkt samen met het Wiskundig Centrum (WKC), het centrum voor verbindings- en communicatie-inlichtingen van de marine en wint zijn inlichtingen voornamelijk in ten behoeve van de departementen van economische zaken en landbouw. Anders dan de politieke afdeling onderhoudt zij geen relaties met de directies, maar met de hoofden van Algemene Zaken van de desbetreffende ministeries. Met hen vinden besprekingen plaats over de waarde van de toegezonden inlichtingen. Bovendien is de BID-rapportage voorzien van een beoordelings-schema waarin de behandelend ambtenaar zijn appreciatie kenbaar kan maken. Wanneer er geen belangstelling voor bepaalde inlichtingen blijkt te bestaan, wordt de toezending gestaakt.

Ook op de werkwijze van het bureau Technisch/Wetenschappelijke Inlichtingen gaf Crul een toelichting. Om op het genoemde terrein inlichtingen in te winnen werd deelgenomen aan internationale congressen waaraan Oost-Europeanen deelnamen. Hoewel hij dat in zijn brief niet expliciet zegt, is het aannemelijk dat bedoelde deelname geschiedde door informanten, niet door het hoofd van de economische afdeling of diens medewerker. Dat was in elk geval wel de manier van werken wanneer het ging om Nederlanders (hoogleraren) die in Oosteuropese landen congressen of instituten bezochten; zij kregen het verzoek inlichtingen in te winnen die voor het Westen van belang kon zijn.

Met betrekking tot de omvang van de rapportage door de economische afdeling gaf Crul exacte cijfers. In 1963 zond de BID aan EZ 1532, in 1965 910 rapporten; aan Landbouw zond de dienst in dezelfde jaren 1086 respectievelijk 560 rapporten¹³⁵.

¹³²archief AZ/KMP, vN 3, org.schema 10 januari 1963

¹³³archief AZ/P&O, pl. nr. 27, taakomschrijving Hoofd Afd. E 23 mei 1963

¹³⁴archief AZ/KMP, vN 3, brief HBID aan MP 25 januari 1966

¹³⁵idem, brief HBID aan MP 25 januari 1966

Na de reorganisatie van 1970 verdween de economische afdeling evenals de politieke uit de formatie van de IDB. De distributie van niet-militaire WKC-inlichtingen werd door de MARID overgenomen, de politiek/economische rapportage over de communistische landen door de BVD, meer in het bijzonder door de stafafdeling SBP van die dienst. Daar de IDB in de periode 1970-1976 alleen ruw inlichtingenmateriaal ('raw intelligence') produceerde, en dan nog bijna uitsluitend op militair terrein, was de SBP-rapportage gebaseerd op open bronnen, op materiaal van buitenlandse zusterdiensten en op hetgeen de BVD zelf aan relevante inlichtingen wist te verzamelen.

Pas na de volgende en ingrijpende reorganisatie van 1976 ging de IDB weer bewerkte rapportage ('positive intelligence') leveren op politiek en economisch gebied. Daartoe werd de Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden in het leven geroepen.

de Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden

In haar constituerende vergadering besliste de MICIV op 22 oktober 1976 dat de IDB toe was aan een nieuwe organisatorische indeling. De oorspronkelijke opzet om de directie operatiën onder te verdelen in geografische eenheden kwam echter niet van de grond "aangezien het verzamelen van gegevens zich in een andere richting" ontwikkelde. Er kwamen uiteindelijk vier operationele afdelingen: een algemeen/militaire, een maritieme, een technisch/wetenschappelijke en tenslotte een gecombineerde politiek/economische afdeling. De MICIV-beslissing om de IDB (wederom) te belasten met verwerking op politiek en economisch gebied leidde in 1977 tot de vorming van een specifiek verwerkende afdeling, die in 1982 de naam Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden kreeg¹³⁶. Vastgelegd werd, dat het hoofd van deze eenheid tevens plaatsvervangend hoofd van de IDB zou zijn met als speciale taak het vorm geven van het Nationaal Inlichtingen Behoeften Plan (NIBP)¹³⁷. Daarnaast werd een verwerkende afdeling binnen de IDB noodzakelijk geacht om de bronnen beter te kunnen sturen, om de niet-militaire WKC-inlichtingen te systematiseren en te analyseren en om economische en wetenschappelijk/technische informatie over de Warschau Pact-landen te produceren. Tenslotte zou het ook tot de taak van de verwerkende eenheid behoren om "current intelligence"-overzichten te maken ten behoeve van de afnemers, samengesteld uit de gegevens die door alle diensten aangedragen zouden moeten worden¹³⁸. Dat het ministerie van buitenlandse zaken onder de afnemers van de IDB-producten een bijzondere plaats innam moge blijken uit het feit, dat de onderverdeling van de Stafafdeling conform die van Buitenlandse Zaken was: er waren vier secties voor respectievelijk het Verre Oosten, het Midden-Oosten en Afrika, Europa en Westelijk Halfrond. Bovendien was er nog een afzonderlijke sectie voor economische aangelegenheden¹³⁹.

¹³⁶archieff AZ/BID, blauwe map "IDB: taak/werkzaamheden/requirements", ontwerp formatie schema IDB 1 oktober 1981

¹³⁷archieff AZ/Coörd., inv. nr. 52, instructie MP aan HIBD 16 juli 1976

¹³⁸archieff AZ/Coörd., inv. nr. 6, notitie Coörd. voor MP 13 december 1976

¹³⁹archieff AZ/KMP 351.746, org. schema 24 november 1977

Een belangrijk aandeel in het materiaal waaruit de Stafafdeling en met name de economische sectie haar rapporten samen moest gaan stellen werd gevormd door de interceptie-inlichtingen die geleverd werden door het WKC. Daarbij was het de bedoeling dat de rapportage van de Stafafdeling niet die van SBP zou vervangen, maar zou dienen als aanvulling daarop. Daarbij gingen de gedachten onder meer uit naar ad hoc overzichten ten behoeve van geïnteresseerde afnemers en naar het uitvoeren van, al weer ad hoc, studieopdrachten voor de minister-president¹⁴⁰. Om zoveel mogelijk overlapping van werkzaamheden te voorkomen werd door het CVIN een werkgroep ingesteld, die moest nagaan of en in hoeverre in de rapportages van IDB, LAMID en BVD/SBP wellicht dezelfde onderwerpen aan de orde werden gesteld. De aanbeveling van deze tripartite commissie was, dat de grenzen niet nauwkeurig waren aan te geven en dat het daarom aanbeveling verdiende de samenwerking op werkniveau te intensiveren¹⁴¹. Niettemin werd er in maart 1980 een formeel 'Overlegkader Verwerking' ingesteld met de opdracht, om de zes maanden te rapporteren. Behalve de verwijzing daarnaar in het instellingsbesluit zijn in het archief dergelijke rapportages niet aangetroffen¹⁴².

De afslanking die de IDB in de jaren tachtig opgelegd kreeg ging ook de Stafafdeling niet voorbij. Van de 50 personeelsleden die de IDB in 1987 nog waren toegestaan, bleven er zes beschikbaar voor de Stafafdeling. Eind 1990, toen het er nog even op leek dat de IDB als een soort kern-organisatie zou kunnen blijven bestaan, waren er in de voorgestelde formatie van 15 personeelsleden er twee die de 'Staf Buitenland/Diversen' vormden¹⁴³. De in hoofdstuk I genoemde interne problemen en de publiciteit daarover maakten per 1 januari 1994 een eind aan het bestaan van de IDB.

Samenvattend kan men ten aanzien van de productie van rapportages, dat wil zeggen van in het IDB-spraakgebruik 'positive intelligence', de volgende ontwikkeling waarnemen. In de eerste periode (1946-1962) van de BID was er een niet geheel duidelijke scheiding tussen operaties (verwerving) enerzijds en het verwerken van de door de operaties geleverde 'raw intelligence' tot voor afnemers bestemde rapportage anderzijds. De indruk bestaat, dat de militaire afdeling van Larive het voornaamste operationele werk verrichtte, ook op niet-militair gebied, en dat de politieke en de economische afdeling voornamelijk (maar niet uitsluitend) het ruwe materiaal geschikt maakten voor de afnemers.

Na de reorganisatie van 1962 werd de scheiding tussen verwerving en verwerking nog vager, doordat de politieke, economische en militaire afdeling alle zowel een verwerkende als een versterkte operationele taak kregen.

Helderheid kwam er in dat opzicht bij de reorganisatie van 1970/71 toen de IDB onder Defensie werd geplaatst. De dienst mocht nu alleen nog operationele activiteiten verrichten (verwerven); de 'raw intelligence' werd in onbewerkte toestand aan de afnemers ter beschikking gesteld. Ook na de terugplaatsing van de dienst naar Algemene Zaken bleef dit de situatie, tot de ingrijpende reorganisatie van 1976.

Pas in 1976, toen het de IDB weer werd "toegestaan" om ruw inlichtingenmateriaal tot afgeronde rapportages te verwerken, kwam er een duidelijke, ook organisatorische scheiding tussen verwerving en verwerking: enerzijds was er de Directie Operaties (zie hieronder) die het ruwe materiaal binnenbracht, anderzijds de Stafafdeling Politieke en Economische Aangelegenheden die dit ruwe materiaal veredelde tot afgeronde rapportages.

In de allerlaatste fase in het bestaan van de IDB, toen alleen nog de justitiële afdeling functioneerde, vond er geen bewerking van 'raw intelligence' meer plaats.

¹⁴⁰ archief AZ/Coörd., inv. nr. 30, notitie Coörd. voor CVIN 30 november 1978

¹⁴¹ idem, rapport CVIN 17 augustus 1979

¹⁴² idem, besluit 12 maart 1980

¹⁴³ archief AZ/BID, oranje map "Afslanking/Reorganisatie", nota HIDB aan SG/AZ en Coörd. 6 november 1990

de posten in het buitenland

De eerder in dit hoofdstuk genoemde acht in het buitenland geplaatste ambtenaren waren verdeeld over vier (in 1946 nog zes) vestigingen in Bonn, Wenen, Bern en (n.a.w.) Madrid. In elke vestiging had de BID-vertegenwoordiger de beschikking over een secretaresse, waardoor het totaal op acht personen kwam. Daarnaast had de BID in het buitenland nog niet-officiële vertegenwoordigers in Parijs, Lissabon en Stockholm en Berlijn. Deze steunpunten werden niet bemand door ambtenaren, maar door free-lance medewerkers. Zo was in Berlijn een bron gevestigd, die overigens wel volgens ambtelijke salarismnormen werd betaald; deze post werd bij de reorganisatie in 1970 opgeheven¹⁴⁴.

In 1951 waren als officiële BID-posten alleen nog Bern, Bonn en Wenen over¹⁴⁵. In deze hoofdsteden opereerden de BID-ambtenaren als 'legal residents' onder diplomatieke dekmantel, dat wil zeggen dat zij met medewerking van Buitenlandse Zaken waren ingelijfd in de diplomatieke dienst, met een diplomatieke rang en een diplomatiek paspoort. Hun werkzaamheden verrichtten zij evenwel onder verantwoordelijkheid van het hoofd van de BID, in de praktijk van diens plaatsvervanger Kielstra. In de al eerder genoemde notitie, waarschijnlijk van de hand van Fock, wordt gesproken over "een aantal speciaal opgeleide vertegenwoordigers in het buitenland", met daarnaast "een aantal agenten" dat is "opgeleid en voor bepaalde opdrachten uitgezonden"¹⁴⁶. Het is denkbaar dat met laatstgenoemde categorie wordt bedoeld op de Berlijnse bron en andere soortgelijke bronnen.

In 1958 kregen de 'legal residents' een formele taakomschrijving die, naar men mag aannemen, was gebaseerd op de inmiddels gegroeide praktijk. De samenvattende omschrijving luidde: "het volgens de richtlijnen van de dienstleiding in het buitenland opbouwen en leiding geven aan een netwerk van medewerkers". Een en ander werd vervolgens nader uitgewerkt: 1. het zoeken, benaderen en leiding geven aan personen in het buitenland die (...) waardevolle inlichtingen kunnen verschaffen; 2. beoordelen van de wenselijkheid van eventuele benadering van medewerkers ("2e graads") van reeds benaderde ("1e graads") personen; hen instrueren en leiden; 3. het onderhouden van contacten met ambtelijke en diplomatieke instanties, meest bij meer informele gelegenheden (...) om informatie op het spoor te komen. Bovengenoemde operationele activiteiten dienden ondersteund te worden door "het bestuderen van publicaties e.d. om als 'landenspecialist' te kunnen gelden" en door het "verrichten van werkzaamheden die met de techniek van het inlichtingenwerk verband houden". Dit alles tenslotte diende uit te monden in "rapportage, eventueel met eigen commentaar"¹⁴⁷.

Het is mogelijk dat tegelijk met het opheffen van de post Berlijn een eind werd gemaakt aan het bestaan van de 'legal residents'. Dat zou kunnen verklaren waarom de MICIV in 1976 (opnieuw) de mogelijkheid opende, "operationele medewerkers in het buitenland te plaatsen".

de Directie Operaties

Gedurende het gehele bestaan van de BID/IDB is het operationele werk, het inwinnen van inlichtingen, de 'core business' van de dienst geweest. Aanvankelijk waren operaties en rapportage niet duidelijk van elkaar gescheiden en liepen die activiteiten als het ware in elkaar over. Deze toestand werd nog versterkt na de affaire-Larive in 1962, tot in 1970 verwerking en rapportage geheel uit het IDB-pakket werden gehaald en uitsluitend de operationele activiteiten overbleven, gericht op de communistische landen.

¹⁴⁴archieff AZ/Cie Modderman, dossier 1, verklaring HBID 25 januari 1962

¹⁴⁵archieff AZ/KMP, FA 25, notitie SG/AZ aan min. van fin. 13 februari 1951

¹⁴⁶archieff AZ/KMP, 351.746, notitie "Taak BID" augustus 1948

¹⁴⁷archieff AZ/P&O, pl. nr. 27, taakomschrijving Venekamp (Wenen) 10 oktober 1958

De reorganisatie in 1976 leidde tot het opnieuw invoeren van de rapportage-taak, maar nu werd een strikte scheiding aangebracht tussen de al genoemde Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden enerzijds en de operationele activiteiten anderzijds. Laatstgenoemde activiteiten werden geconcentreerd in wat ging heten de Directie Operatiën, die werd onderverdeeld in vier functionele afdelingen, namelijk voor politiek/economische, technisch/wetenschappelijke, maritieme en algemeen militaire operaties. De sturing van het operationele werk geschiedde op basis van het NIBP, dat regelmatig werd aangevuld en gewijzigd. Niet langer waren het alleen de landen van het Pact van Warschau waarop de dienst zich concentreerde; de IDB ging ook inlichtingen inwinnen met betrekking tot landen waarvoor afnemers (soms ad hoc) belangstelling kenbaar maakten. Aan het ongericht, dat wil zeggen zonder een duidelijke vraagstelling van de kant van de afnemers, inwinnen van militaire inlichtingen over de land- en luchtmacht van de landen van het Pact van Warschau kwam een einde.

Overigens werden na de reorganisatie van 1976 de accenten in het operationele werk in het algemeen anders gelegd. Er moest meer evenwicht komen tussen het inwinnen van politieke en economische gegevens (dat was 20 %) en militaire en militair gerelateerde gegevens (dat aandeel bedroeg 80 %). Daarnaast moest de dienst meer evenwicht brengen in zijn operationele activiteiten voor de bondgenoten (die vergden het leeuwendeel van de inspanningen) en die ten behoeve van het nationaal belang¹⁴⁸.

Na de afslanking en de Grote Efficiency Operatie van de jaren tachtig bleef een 'kern-IDB' over die vrijwel uitsluitend operationele activiteiten ontplooiden. Voor de volledigheid zij tenslotte vermeld, dat na de affaire in het voorjaar van 1992 er onder leiding van Meulmeester een 'rest-IDB', bestaande uit zes personeelsleden, bleef bestaan tot 1 januari 1994. De door deze 'Justitiële afdeling' geproduceerde rapporten (globaal de tijd bestrijkend tussen maart 1992 en oktober 1993) zijn grotendeels in kopie bewaard gebleven.

¹⁴⁸archief AZ/Coörd. inv. nr. 6, notitie Coörd. voor MP 13 december 1976

HOOFDSTUK III

MINISTERIELE VERANTWOORDELIJKHEID; PARLEMENTAIRE CONTROLE

Afgezien van de anderhalf jaar dat de IDB onder Defensie ressorteerde, is vanaf de oprichting in 1946 tot de opheffing per 1 januari 1994 de minister-president, minister van algemene zaken politiek verantwoordelijk geweest voor de BID/IDB. Het Koninklijk Besluit van 16 februari 1946 waarbij de Buitenlandsche Inlichtingendienst der Nederlandsche Regeering werd opgericht stipuleerde in artikel 1 dat deze dienst zou ressorteren onder de minister-president en in artikel 2 werd om elk misverstand te voorkomen nog eens uitdrukkelijk vastgelegd dat het hoofd van deze dienst "uitsluitend verantwoordelijk [was] aan Onzen Minister-President". Artikel 6 bepaalde, dat de uitgaven ten behoeve van de dienst ten laste kwamen van de begroting van de minister-president; met betrekking tot de besteding van de geheime uitgaven was het hoofd van de dienst verantwoording schuldig aan de minister-president of door hem aan te wijzen personen.

Het Koninklijk Besluit van 1949 bevatte een regeling voor de gehele Nederlandse 'intelligence community'. Ten aanzien van de BID werd bepaald dat het hoofd van die dienst verantwoordelijk was aan de minister van algemene zaken en dat de uitgaven voor de dienst ten laste zouden komen van hoofdstuk IIA (Algemene Zaken) van de Rijksbegroting. Verantwoording voor de besteding van de geheime uitgaven was het hoofd van de dienst schuldig aan de minister van algemene zaken of door hem aan te wijzen personen. In de praktijk werden de geheime uitgaven gecontroleerd door de president van de Algemene Rekenkamer.

Het Koninklijk Besluit van 18 november 1970 bepaalde dat de inlichtingendienst, onder de naam Inlichtingendienst Buitenland (IDB) vanaf 1 januari 1971 ressorteerde onder de minister van defensie. Het KB van 3 augustus 1972 herstelde de oude toestand; volgens dit Koninklijk Besluit ressorteerde de IDB per 1 september 1972 wederom onder de minister-president, minister van algemene zaken.

De wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten van 3 december 1987 tenslotte bepaalde ten aanzien van de IDB dat voor deze dienst de minister-president, minister van algemene zaken verantwoordelijk was.

discussies over de ministeriële verantwoordelijkheid

Bij tenminste twee gelegenheden is over de verantwoordelijkheid van de minister-president voor de BID/IDB discussie gevoerd. De eerste keer was dat in de nasleep van de affaire-Larive, de tweede keer bij de overgang van de dienst naar Defensie en terug naar Algemene Zaken.

In 1962 betoogde de plaatsvervangend secretaris-generaal van Algemene Zaken, Josephus Jitta, dat hoewel de BID ressorteerde onder de minister-president, deze "princiepelijk geen verantwoordelijkheid [kan] dragen voor de activiteiten van een dergelijke dienst wanneer deze in opspraak is gekomen"¹⁴⁹. Het toenmalige hoofd van de dienst, Labouchère, bevestigde dit toen hij tegenover coördinator Kist verklaarde, dat de BID onder de minister-president ressorteert, "maar zelfstandig werkt omdat bij ongelukken het hoofd van de BID moet kunnen worden gedesavouéerd"¹⁵⁰. Ook Crul, die Labouchère was opgevolgd, huldigde die mening: de minister-president "moet kunnen zeggen van niets te weten" en moest zijns inziens daarom niet op de hoogte zijn van operaties¹⁵¹.

¹⁴⁹ archief AZ/KMP, vN 3, aantek. plv. SG/AZ voor MP 30 mei 1962

¹⁵⁰ idem, aantek. Coörd. voor plv. SG/AZ, 30 mei 1962

¹⁵¹ idem, notitie plv. SG/AZ 9 mei 1963

Secretaris-generaal Van Nispen tot Pannerden vroeg zich af waarvoor de minister-president dan wèl verantwoordelijkheid diende te dragen. In dat kader vond hij het vooral van belang, dat deze de verantwoordelijkheid zou nemen in politiek riskante kwesties; daarnaast strekte naar zijn mening de verantwoordelijkheid van de minister-president zich uit tot het "gebruik van de gelden" en het personeel [van de BID]. Na een gesprek met Crul was Van Nispen tot de slotsom gekomen, dat de minister-president weliswaar niet van alle details op de hoogte hoefde te zijn, maar dat hij wel inzicht moest hebben in "de aanpak van de BID" en in de verhouding tussen kosten en baten, evenals in de verhouding tussen hetgeen voor de bondgenoten werd gedaan en hetgeen de dienst "voor Nederland" verrichtte¹⁵². Medio 1964 vatte Crul nog eens samen: "de grote lijn is: de MP is verantwoordelijk voor het algemene beleid, het hoofd van de BID voor de technische uitvoering"¹⁵³, maar Kist wilde zich daarmee toch niet tevreden stellen. Ten aanzien van de BID, aldus de coördinator, "bestaat geen voldoende zekerheid over het belangrijkste politieke facet [waarvoor de minister-president verantwoordelijk is], namelijk de taak". De taakomschrijving in het Koninklijk Besluit achtte Kist te vaag en hij vond het dan ook gewenst, de taakomschrijving van de BID nader uit te werken¹⁵⁴. Om redenen die hij niet erg duidelijk wist te maken, was Van Nispen daar echter tegen: hij wilde de BID-taak "van geval tot geval bezien" en "nog niet streven naar een taakomschrijving voor de BID"¹⁵⁵. In zekere zin kreeg de dienst pas met de totstandkoming van het Nationaal Inlichtingenbehoeften Plan (NIBP) een nadere en in elk geval gedetailleerde omschrijving van hetgeen er van de dienst werd verwacht.

De ministeriële verantwoordelijkheid voor de dienst kwam weer aan de orde bij gelegenheid van de overgang van de BID naar Defensie. Een van de in dit kader gehanteerde argumenten was, dat "de MP zo min mogelijk met de directe verantwoordelijkheid [moet] worden belast" onder meer omdat hij zich niet voldoende kon verdiepen in de interne gang van zaken bij de dienst. Daarom, aldus coördinator Bos, "moet de IDB weg onder de directe leiding van de MP"¹⁵⁶.

De terugkeer van de IDB onder de hoede van de minister-president in 1972 draaide deze redenering weer terug. Nu kreeg het hoofd van de dienst de opdracht, de minister-president "bij voortduring op de hoogte [te houden] van de gegevens die door de dienst zijn verzameld", een en ander om te verzekeren dat deze "de zorg voor de goede doorstroming van de verkregen gegevens naar behoren kan vervullen"¹⁵⁷.

Concluderend zou men kunnen zeggen, dat, de minister-president altijd politieke verantwoordelijkheid voor de BID/IDB heeft gedragen, afgezien van de korte periode dat de dienst onder Defensie ressorteerde - dit ondanks de genoemde discussie over de vraag, hoe gedetailleerd hij van het reilen en zeilen van de dienst op de hoogte moest zijn. In de praktijk bleek het veelal zo te zijn, dat de secretaris-generaal van algemene zaken, vaak in samenwerking met de coördinator, namens de minister-president het contact met de leiding van de BID/IDB onderhield en het beleid ten aanzien van de dienst formuleerde c.q. ter goedkeuring aan de minister-president voorlegde. Van een rechtstreekse gedachtenwisseling tussen de minister-president en het hoofd van de dienst was slechts sporadisch sprake.

parlementaire controle

¹⁵²idem, memo SG/AZ 19 november 1963

¹⁵³idem, nota HBID 9 juli 1964

¹⁵⁴idem, notitie Coörd voor MP 7 augustus 1964

¹⁵⁵idem, gespreksnotitie SG/AZ 10 september 1964

¹⁵⁶archief AZ/Coörd., inv. nr. 8, nota Coörd aan formateurs 1 mei 1971

¹⁵⁷idem, nota van toelichting op het KB 17 juli 1972

Op sterke aandrang vanuit de Tweede Kamer, met name van J.A.W. Burger, werd op 25 maart 1952 de Vaste Commissie voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst ingesteld. Dat de werking van deze commissie zich tot de BVD beperkte had enerzijds te maken met de haast die Burger had om deze commissie van de grond te krijgen; overleg van de minister van binnenlandse zaken met zijn ambtgenoten van algemene zaken en defensie zou teveel tijd hebben geveerd. Anderzijds is het aannemelijk dat met name de secretaris-generaal van algemene zaken Fock zich heeft verzet tegen een bredere commissie die ook het doen en laten van 'zijn' BID zou bezien. Hoe het zij, vooralsnog was het alleen de BVD die aan de controle door deze parlementaire commissie was onderworpen.

In de loop van de jaren zestig werd de discussie over de vraag, of de 'BVD-commissie' niet uitgebreid zou moeten worden tot een commissie voor alle inlichtingen- en veiligheidsdiensten weer actueel. Op 30 mei 1964 was het Algemeen Dagblad met een serie artikelen begonnen onder de titel "Spionnen vergaat het slecht in Nederland". Naar aanleiding daarvan stelde de voorzitter van de 'BVD-commissie', A. Vondeling, zich met de minister van binnenlandse zaken in verbinding met een vraag om opheldering. Daar de artikelen evenwel betrekking bleken te hebben op activiteiten van de BID werd Vondelings vraag naar minister-president Marijnen doorgestuurd. Niettemin was het de Commissie voor de Binnenlandse Veiligheidsdienst die de Tweede Kamer verslag uitbracht over de door het Algemeen Dagblad genoemde zaak-'S'¹⁵⁸. De BVD was bij deze affaire in zoverre betrokken dat deze dienst een onderzoek had ingesteld naar de security-aspecten ervan.

Het hoofd van de BVD, J.S. Sinninghe Damsté, had daarover gesproken met de coördinator Kist en hem gesuggereerd dat het een goede zaak zou zijn, de 'BVD-commissie' ook voor de andere diensten competent te verklaren¹⁵⁹. Kist pakte deze suggestie op. Aan zijn reeds genoemde notitie voor de minister-president over de ministeriële verantwoordelijkheid voor de BID voegde hij een noot toe, waaruit valt af te leiden dat hij Damsté's idee in elk geval niet zonder meer terzijde schoof: "voorshands is er alleen voor de BVD een Kamercommissie"¹⁶⁰. Kists opvolger Bos sprak zich anderhalf jaar later over deze kwestie in positievere zin uit en hield de minister-president voor: "de Kamercommissie zou ook voor de BID kunnen optreden"¹⁶¹.

Over uitbreiding van de bevoegdheden van de 'BVD-commissie' had Damsté niet alleen met Kist maar ook met zijn eigen minister van binnenlandse zaken gesproken, met name omdat nogal wat klachten die commissie bereikten over zaken waarmee de BVD niets van doen had, zoals de zaak-'S' die door Vondeling aanhangig was gemaakt. Het hoofd van de BVD stuurde vervolgens zijn minister het concept van een brief, bestemd voor de ministers van algemene zaken en defensie, waarin deze bewindslieden in overweging werd gegeven accoord te gaan met de instelling van een bredere commissie. De bevoegdheden van deze commissie zouden zich niet alleen tot de BVD moeten uitstrekken, maar ook tot de BID en de militaire inlichtingendiensten¹⁶².

Het resultaat van het aandringen van zowel Vondeling als Bos en Damsté was, dat op 22 september 1966 de Tweede Kamer de vaste Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten instelde, die in de plaats kwam van de vroegere vaste Commissie voor de BVD¹⁶³. De commissie bleef overigens in samenstelling gelijk en bestond uit de voorzitters van de vijf grote fracties.

¹⁵⁸HTK zitting 1965-1966 1605

¹⁵⁹archieff AZ/Coörd., inv. nr. 3

¹⁶⁰archieff AZ/KMP, vN 3, notitie Coörd voor MP 7 augustus 1964

¹⁶¹archieff AZ/Coörd., inv. nr. 5, notitie Coörd voor MP 16 maart 1966

¹⁶²archieff BVD, doss. 07.26 deel I BVD-Kamercommissie Algemeen, brief HBVD aan minister van BiZa 10 februari

1966

¹⁶³HTK zitting 1966-1967, 50

In november 1967 bracht de 'nieuwe' commissie voor het eerst openbaar verslag uit aan de Tweede Kamer. In dat verslag was nog uitsluitend de BVD onderwerp van bespreking, aangezien de commissie zich op de BID en de militaire diensten "nog niet voldoende [had] kunnen oriënteren"¹⁶⁴. Op 8 februari 1968 was het dan zover, dat de minister van algemene zaken, vergezeld van het hoofd van de BID, de commissie inlichtte over taak en werkwijze van de Buitenlandse Inlichtingendienst¹⁶⁵. Ter voorbereiding van dit gesprek had Crul in een uitvoerige brief minister-president P.J.S. de Jong de noodzakelijke gegevens verstrekt met betrekking tot de bevoegdheden, taak en werkwijze van de BID¹⁶⁶. In oktober van dat jaar sprak De Jong op eigen verzoek in de commissie over de voorgenomen reorganisatie van de BID en het plan de dienst onder Defensie te doen ressorteren¹⁶⁷.

Kortom, vanaf 1968 gold ook voor de BID/IDB dat hij niet alleen formeel maar ook feitelijk aan een vorm van parlementaire controle was onderworpen.

¹⁶⁴HTK zitting 1967-1968 - 9394, verslag van de commissie

¹⁶⁵HTK, zitting 1969 - 1970 - 10558, verslag van de commissie

¹⁶⁶archief AZ/KMP, vN 3, brief HBID aan MP 30 januari 1968

¹⁶⁷idem

HOOFDSTUK IV - HANDELINGEN

De belangrijkste taak van de BID/IDB gedurende de gehele periode dat de dienst heeft bestaan, is het (op geheime wijze) inwinnen van inlichtingen geweest. Deze inlichtingen waren bestemd voor afnemers en relaties, die uit de inlichtingen - hetzij 'positive intelligence' in de vorm van rapportages, hetzij 'raw intelligence' - de relevante informatie hebben geput om eigen doelen te bereiken. Zo heeft het ministerie van buitenlandse zaken van de door de BID/IDB verstrekte inlichtingen gebruik gemaakt bij de bepaling van zijn buitenlands beleid en het ministerie van economische zaken bij de bepaling van zijn economisch, met name export-, beleid. Het voornaamste produkt van de dienst is dus altijd informatie geweest, die in de vorm van rapportages of andere informatiedragers (bijvoorbeeld foto's) aan afnemers en relaties zijn geleverd.

De BID/IDB verkreeg zijn inlichtingen op verschillende manieren:

- a. uit open bronnen
- b. uit ambtelijke bronnen
- c. door zelf inlichtingen in te winnen
- d. via zusterdiensten.

Werving: benadering en recruitering

Zelf vergaarde de dienst inlichtingen door eigen medewerkers (bijvoorbeeld legal residents) of via bronnen (agenten en informanten). Potentiële menselijke bronnen werden benaderd na zorgvuldig onderzoek naar hun antecedenten. Dit gebeurde vaak door relaties, bijvoorbeeld de inlichtingendienst (ID) van de plaatselijke politie of door de BVD. Om te voorkomen dat een potentiële bron werd benaderd die al door de BVD was ingeschakeld, werd de BVD altijd vooraf verzocht om een zogenaamde "look-up" in het kaartsysteem van die dienst. Indien al deze onderzoeken leidden tot de overtuiging dat men met een betrouwbaar Nederlander te doen had, dan volgde een benaderingspoging door de dienst zelf. Soms waren deze pogingen succesvol, soms ook niet.

"runnen": instructie, "briefing" en "debriefing"

Wanneer een bron eenmaal was geworven ("gerecruteerd") kon hij vervolgens worden "gerund" door zijn contactman, zijn "runner". "Recruteur" en "runner" waren soms wel, soms niet één en dezelfde persoon. Een belangrijk element in het "runnen" van een bron was het geven van instructies op het gebied van in acht te nemen veiligheidsmaatregelen en gedragsregels in het "target-land", het land waarin de bron zou worden ingezet. Naast deze meer algemene instructies ontving de bron een "briefing", een opsomming van de specifieke onderwerpen waarover hij/zij in het buitenland inlichtingen zou moeten gaan verzamelen.

Soms na elke buitenlandse reis van de bron, soms (als er geen urgentie bestond of de desbetreffende inlichtingen van meer algemene aard waren) een paar keer per jaar, volgde "debriefing" van de bron. De bron werkte dan ten overstaan van zijn runner de hem meegegeven "brief" (lijst van gewenste inlichtingen) af. Daarbij was het voor het bepalen van de waarde en de mate van waarschijnlijkheid en geloofwaardigheid van de inlichtingen van belang, vanwaar of van wie de inlichtingen afkomstig waren.

De runner (ook wel operateur genoemd) onderhield slechts contact met zijn eigen bronnen ("compartimentering" op basis van "need to know" om het risico van informatie-lekkage zo gering mogelijk te houden) en had dus geen overzicht over alle voor de dienst werkzame bronnen en de door hen ingewonnen inlichtingen. Hij maakte zowel van de "briefing" als van de "debriefing" van zijn bron(nen) een verslag dat in het dossier van de desbetreffende bron werd geborgen.

Bovengenoemde "debriefing"-verslagen, ook wel "raw intelligence" genoemd, werden in de periode 1946-1970 verwerkt tot rapportages, in het spraakgebruik "positive intelligence"). In de periode 1970 tot 1976 produceerde de IDB uitsluitend "raw intelligence"; vanaf 1976 tot begin van de jaren negentig leverde de Stafafdeling voor Politieke en Economische Aangelegenheden de analyses en de achtergrondkennis voor verwerking tot rapportages. In de laatste fase van het bestaan van de IDB leverde de Justitiële afdeling alleen nog het ruwe inlichtingenmateriaal.

(1)

Actor minister van algemene zaken in samenwerking met ministers die het aangaat
Handeling het voorbereiden van wetten en overige regelgeving met betrekking tot inlichtingen- en veiligheidsdiensten

Periode 1946-1994

Grondslag

Produkt Koninklijk besluit d.d. 16 februari 1946 (no.1)

Koninklijk besluit d.d. 8 augustus 1949, (no.51)

Koninklijk besluit d.d. 18 november 1970 (no.1)

Koninklijk besluit d.d. 3 augustus 1972

Wet Inlichtingen en Veiligheidsdiensten d.d. 3 december 1987, Stb. 635.

(2)

Actor minister van algemene zaken, eventueel in samenwerking met de minister van defensie

Handeling het instellen, wijzigen en opheffen van organisatie-onderdelen van de IDB

Periode 1946-1994

Grondslag

Produkt instellingsbeschikkingen, reorganisatiebesluiten

bijvoorbeeld:

- geheime beschikking minister van algemene zaken en van defensie, d.d. 22 februari 1963;

(3)

Actor ministers die het aangaat (BZ, EZ, Def, etc.)

Handeling het formuleren van de behoefte aan inlichtingen omtrent het buitenland

Periode 1946-1994

Grondslag

Produkt bijvoorbeeld het Nationaal Inlichtingen Behoeften Plan (sinds " 1980)

(4)

Actor minister van algemene zaken/minister van defensie

Handeling het benoemen van het hoofd BID/IDB

Periode 1946-1994

Grondslag

Produkt Koninklijk besluit

(5)

Actor minister van algemene zaken

Handeling het werven en benoemen van ambtelijke medewerkers, alsmede het overige handelen ten aanzien van de rechtspositie van ambtelijke medewerkers van de IDB

Periode 1946-1994
Grondslag
Produktbeschikkingen; functiebeschrijvingen

(6)
Actor HIDB
Handeling het aanstellen van ambtelijke medewerkers, o.m. als 'legal resident'
Periode 1946-1994
Grondslag
Produktaanstelling; functiebeschrijving

(7)
Actor HIDB
Handeling het uitvaardigen van operationele aanwijzingen
Periode 1971-1978
Grondslag
Produktaanwijzingen

(8)
Actor HIDB
Handeling het werven van bronnen
Periode 1946-1994
Grondslag
Produkt verslagen antecedenten-onderzoeken; afspraken omtrent het functioneren van bronnen ten
 behoefte van de BID/IDB

(9)
Actor HIDB
Handeling het inwinnen van inlichtingen betreffende het buitenland onder meer door het
 "briefen" en "debriefen" van bronnen
Periode 1946-1994
Grondslag
Produkt gespreksverslagen

(10)
Actor HIDB
Handeling het uitvoeren van bijzondere operaties
Periode 1946-1994
Grondslag
Produkt bijvoorbeeld foto's

(11)
Actor HIDB
Handeling het stationeren van 'legal residents', alsmede het geven van richtlijnen aan en het
 houden van toezicht deze personen
Periode 1946-1994
Grondslag
Produkt

(12)

Actor HIDB
Handeling het onderhouden van contacten en samenwerken met buitenlandse zusterdiensten
Periode 1946-1994
Grondslag
Produktverslagen van besprekingen; afspraken

(13)

Actor HIDB
Handeling het onderhouden van contacten en samenwerken met binnenlandse zusterdiensten
Periode 1946-1994
Grondslag
Produktbijvoorbeeld: verslagen van besprekingen

(14)

Actor HIDB
Handeling het analyseren, bewerken en distribueren van verworven inlichtingen waaronder
 rapportages aan afnemers
Periode 1946-1994
Grondslag
Produkt rapportages (1946-1970, 1976-1994)

N.B.: tussen 1970 en 1976 vonden bij de IDB geen bewerking en analyse plaats.

Afnemers waren:

- a. de minister-president (raadadviseurs)
- b. de vakministers
- c. zusterdiensten
 1. BVD
 2. MID
 3. buitenlandse zusterdiensten
- d. Koninklijke Marechaussee
- e. CRI

(15)

Actor ministers die het aangaat
Handeling het beoordelen en waarderen van de informatie die de BID/IDB heeft geleverd
Periode 1946-1994
Grondslag
Produktbeoordelingsformulieren; gespreksverslagen

(16)

Actor Commissie Modderman
Handeling het rapporteren omtrent de functionele en persoonlijke verhoudingen binnen de BID
Periode 1961
Grondslag
Produkt rapport commissie Modderman

(17)

Actor interdepartementale werkgroep bestaande uit vertegenwoordigers van algemene
 zaken, financiën en binnenlandse Zaken
Handeling het rapporteren omtrent een mogelijke samenvoeging van BID en BVD

Periode 1967-1968

Grondslag

Produktrapport

(18)

Actor interdepartementale werkgroep met als opdracht onderzoek coördinatie rapportages

Handeling het rapporteren omtrent de overlapping van rapportages van de diverse diensten

Periode 1979

Grondslag instellingsbeschikking

Produktrapport

(19)

Actor Overlegkader verwerking

Handeling het rapporteren omtrent samenwerking bij het uitbrengen van rapportages aan afnemers

Periode 1980

Grondslag instellingsbeschikking

Produktrapport

(20)

Actor Commissie van Coördinatie

Handeling het coördineren van de activiteiten van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten

Periode 1949-1956

Grondslag Koninklijk besluit 8 augustus 1949

Produktbesprekingsverslagen; nota's

(21)

Actor coördinator inlichtingen en veiligheidsdiensten

Handeling het coördineren van de activiteiten van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten

Periode 1956-

Grondslag beschikking 13 februari 1956

Produktnota's, beleidsadviezen, onderzoeksrapporten

(22)

Actor Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten (MICIV)

Handeling het formuleren van het algemeen beleid alsmede het coördineren van de activiteiten van de I&V diensten

Periode 1976-heden

Grondslag constituerende vergadering 22 oktober 1976

Produkt

(23)

Actor Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland

Handeling het voorbereiden van MICIV-vergaderingen

Periode 1957-heden

Grondslag beschikking minister-president

Produktadviezen; nota's; vergaderverslagen

(24)

Actor Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland
Handeling het zorgen voor een doelmatige taakverdeling van de I&V diensten
Periode 1957-heden
Grondslag beschikking minister-president
Produktvergadersverslagen

(25)

Actor Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland
Handeling het zorgen voor samenvattende rapportages aan de regering
Periode 1957-heden
Grondslag beschikking minister-president
Produktadviezen, nota's

(26)

Actor Stuurgroep Opheffing IDB
Handeling het adviseren inzake de voortzetting dan wel beëindiging van IDB-taken en het
toedelen van voort te zetten activiteiten aan de MID dan wel de BVD
Periode 1992-1996
Grondslag
Produktadviezen

BIJLAGEN

BIJLAGE I - DE RELATIES VAN DE BID/IDB

a. binnenlandse afnemers

1. ministerie van oorlog/defensie: de inlichtingendiensten van de krijgsmacht delen
2. ministerie van buitenlandse zaken
3. ministerie van economische zaken: de BEB
4. ministerie van landbouw
5. ministerie van binnenlandse zaken: BVD
6. ministerie van verkeer en waterstaat: directie scheepvaart
7. ministerie van financiën
8. ministerie van algemene zaken: SG, coördinator, soms MP
9. ministerie van justitie: CRI
10. ministerie van volkshuishouding en ruimtelijke ordening
11. Kabinet Nederlandse Antillen

b. binnenlandse zusterdiensten/relaties

1. Binnenlandse Veiligheidsdienst
2. Koninklijke Marechaussee
3. Militaire Inlichtingendienst (voorheen de drie militaire inlichtingendiensten)
4. Rijks- en Gemeentepolitie

c. buitenlandse zusterdiensten

De eerste buitenlandse zusterdienst van de BID was de Engelse inlichtingendienst; na enkele jaren volgde de Amerikaanse CIA, pas veel later de Westduitse Bundesnachrichtendienst (BND). Gedurende enige jaren waren deze drie diensten voor de BID de enige buitenlandse zusterdiensten.

In de loop van de jaren evenwel werd het buitenlands relatienetwerk van de IDB sterk uitgebreid met de inlichtingendiensten van:

- a. Australië
- b. Zuid-Afrika
- c. Israël
- d. Canada
- e. Singapore
- f. Italië
- g. België
- h. Luxemburg
- i. Portugal
- k. Frankrijk

BIJLAGE II - DE HOOFDEN VAN DE DIENST

16.02.1946 - 01.01.1948 FOCK, C.L.W.

01.01.1948 - 30.09.1948 DRIEBEEK, P.J.M.

30.09.1948 - 01.05.1949 DE MURALT, A.TH. (waarn.)

01.05.1949 - 01.08.1956 DE MURALT, A.Th.

01.08.1956 - 01.07.1962 LABOUCHERE, L.B.

01.07.1962 - 15.12.1969 CRUL, Th.W.

15.12.1969 - 01.01.1971 BOS, H. (coördinator, tevens waarnemend hoofd)

01.01.1971 - 01.09.1972 HAGEN, C.J. (IDB/Defensie)

01.09.1972 - 01.11.1978 HAGEN, C.J. (IDB/AZ)

01.11.1978 - 01.04.1980 KRUIJNINK, F.E. (coördinator, tevens waarnemend hoofd)

01.04.1980 - 26.09.1986 ROMIJN, A.J.

26.09.1986 - 01.01.1994 MEULMEESTER, K.M.

BIJLAGE III - COORDINATOREN

15.04.1956 - 01.01.1965 KIST, F.J.

01.01.1965 - 01.01.1973 BOS, H.

01.01.1973 - 01.11.1983 KRUIJINK, F.E.

01.11.1983 - 01.01.1991 ALKEMADE, F.H.

01.01.1991 - 05.07.1994 HOEKSTRA, R.J.

BIJLAGE IV - SECRETARISSEN-GENERAAL

24.06.1945 - 03.07.1946 SANDERS, P (SG AOK)

01.01.1948 - 01.11.1949 Fock, C.L.W. (RAADADV. IAD)

01.11.1949 - 01.04.1962 FOCK, C.L.W.

01.07.1962 - 28.07.1972 NISPEN TOT PANNERDEN, A.J.M. van

01.08.1972 - 01.07.1986 RINGNALDA, D.M.

01.07.1986 - 04.07.1994 HOEKSTRA, R.J.

BIJLAGE V - VOOR DE BID/IDB VERANTWOORDELIJKE MINISTERS

24.06.1945 - 03.07.1946 W. SCHERMERHORN (MP, AOK)

03.07.1946 - 07.08.1948 L.J.M. BEEL (MP, vanaf 11.10.1947 AZ)

07.08.1948 - 22.12.1958 W. DREES (MP, AZ)

22.12.1958 - 19.05.1959 L.J.M. BEEL (MP, AZ)

19.05.1959 - 24.07.1963 J.E. DE QUAY (MP,AZ)

24.07.1963 - 14.04.1965 V.G.M. MARIJNEN (MP, AZ)

14.04.1965 - 22.11.1966 J.M.L.T. CALS (MP, AZ)

22.11.1966 - 05.04.1967 J. ZIJLSTRA (MP, AZ)

05.04.1967 - 01.01.1971 P.J.S. DE JONG (MP, AZ)

01.01.1971 - 06.07.1971 W. DEN TOOM (DEFENSIE)

06.07.1971 - 01.09.1972 H.J. DE KOSTER (DEFENSIE)

01.09.1972 - 11.05.1973 B.W. BIESHEUVEL (MP,AZ)

11.05.1973 - 19.12.1977 J.M. DEN UYL (MP,AZ)

19.12.1977 - 04.11.1982 A.A.M. VAN AGT (MP, AZ)

04.11.1982 - 22.08.1994 R.F.M. LUBBERS (MP,AZ)

01.01.1994 OPHEFFING IDB

BIJLAGE VI - AFKORTINGEN

ARAR	Algemeen Rijksambtenaren Reglement
AZ	Algemene Zaken
BEB	Buitenlandse Economische Betrekkingen
BI	Bureau Inlichtingen
BID	Buitenlandse Inlichtingendienst
BIZA	Binnenlandse Zaken
BND	Bundesnachrichtendienst
BRD	Bundesrepublik Deutschland
BUZA	Buitenlandse Zaken
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst
CA	Centraal Archief
CIA	Central Intelligence Agency
CID	Centrale Inlichtingendienst
CRI	Centrale Recherche Informatiedienst
CVC	Commissie van Coördinatie
CVD	Centrale Veiligheidsdienst
CVIN	Comité Verenigde Inlichtingendiensten Nederland
DDR	Deutsche Demokratische Republik
DGPZ	Directoraat-generaal Politieke Zaken
EZ	Economische Zaken
FA	Fock Archief
FAD	Firmadossier
GEO	Grote Efficiency Operatie
GSA	Geheim Statisch Archief
H	Hoofd
HOA	Hoofd Operationele Afdeling
I&V	Inlichtingen- en Veiligheid(sdiensten)
IDB	Inlichtingendienst Buitenland
KB	Koninklijk Besluit
KMP	Kabinet Minister-President
LAMID	Landmacht Inlichtingendienst
LUID	Luchtmacht Inlichtingendienst
MARID	Marine Inlichtingendienst
MICIV	Ministeriële Commissie voor de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten
MID	Militaire Inlichtingendienst
MP	Minister-President
NIBP	Nationaal Inlichtingenbehoefte Plan
OD	Onderwerpsdossier
P&O	Personeel en Organisatie
PD	Persoonsdossier
RPD	Rijks Psychologische Dienst
RVD	Rijks Voorlichtingsdienst
SAZ	Sectie Algemene Zaken
SIS	Secret Intelligence Service
SBP	Stafsectie Buitenlandse Politiek
SG	Secretaris-generaal
SIDS	Sectie Inlichtingen Defensiestaf
TIVC	Technisch Informatie Verwerkings Centrum

USSR Unie van Socialistische Sovjet Republieken
WKC Wiskundig Centrum
WP Warschau Pact

BIJLAGE VII - VERKLARENDE WOORDENLIJST

AYG-landen	landen 'achter het ijzeren gordijn'
briefing	instructie(s) voor een bron
bron	geheime medewerker (informant of agent)
co-locatie	het in één gebouw onderbrengen
contra-spionage	het beveiligen van eigen operaties door de vijandelijke dienst(en) te penetreren
debriefing	'bevragen' van een bron omtrent de door hem ingewonnen inlichtingen
legal resident	medewerker van een inlichtingendienst die onder diplomatieke dekmantel aan een ambassade is verbonden
operatie	samenspel tussen medewerker ("runner") van een inlichtingendienst en diens geheime medewerker (bron)
opereren	het leiden van operaties
questionnaire	vragenlijst
requirements	inlichtingenbehoeften
stay behind	organisatie die in geval van bezetting 'achterblijft' met het doel, de bezetter te benadelen door spionage- en sabotage-activiteiten
verwerving	het (op heimelijke wijze) verzamelen van inlichtingen

BIJLAGE VIII - ORGANISATIESCHEMA'S BID/IDB

BIJLAGE IX - CHRONOLOGISCH OVERZICHT (TIJDBALK)

Jaar	Minister	SG	Coord.	HvD
45	Schemerhorn	Sanders		
46	Beel			Fock
47				
48	Drees	Fock (RAIAD)		Driebeek
49		Fock	CvC	De Muralt
50				
51				
52				
53				
54				
55				
56			Kist	Labouchere
57				
58	Beel			
59	De Quay			
60				
61				
62		Van Nispen		Crul/Venekamp
63	Marijnen			
64				
65	Cals		Bos	
66	Zijlstra			
67	De Jong			
68				
69				Bos
70				
71	Den Toom (Def.) De Koster (Def.)			Hagen
72	Biesheuvel	Ringnalda		
73	Den Uyl		Kruimink	
74				
75				

Jaar	Minister	SG	Coord.	HvD
76				
77	Van Agt			
78				Kruimink
79				
80				Romijn
81				
82	Lubbers			
83			Alkemade	
84				
85				
86		Hoekstra		Meulmeester
87				
88				
89				
90				
91			Hoekstra	
92				
93				
94	Kok	Van de Graaf	Merckelbach	
95				Einde IDB

Overzicht PIVOT PUBLIKATIES

BROCHURES:

PIVOT, een nieuwe draai aan het selectie beleid

Verkorting van de overbrengingstermijn in de Archiefwet en de gevolgen voor de overheidsadministraties, 's-Gravenhage, 1992.

(Uitverkocht; zal in 1996 worden vervangen door een vernieuwde Nederlandse- en een Engelstalige folder).

Van de selectie van papier naar de selectie van handelingen

Een methode voor de vervaardiging van een archiefselectie-instrument uitgaande van het handelen van de overheid.

's-Gravenhage, 1992, 1993.

Om de kwaliteit van het behoud:

NORMEN 'GOEDE EN GEORDENDE STAAT'

(samenstelling W.P. Küller; ISBN 90-7444-03-X)

(samenstelling drs M. Beekhuis en drs. R.C. Hol;

ISBN 90-74442-10-2)

's-Gravenhage, 1993

RAPPORTEN:

- 1 *Coördinatie op hoog niveau*
Institutioneel onderzoek naar de ministeriële coördinatie organen en de ambtelijke voorportalen, 1945-1990.
(samenstelling: dr. L. Hovy; ISBN 90-74442-01-3)
's-Gravenhage, 1992
- 2 *Kwakzalverij is nooit uit te roeien:
'Mundus vult decipi'*
Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving op het terrein van de medische beroepen en opleidingen, 1940-1990.
(samenstelling: F. van Dijk; ISBN 90-74442-02-1)
's-Gravenhage, 1992
- 3 *Oorlog duurt een leven lang*
Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake de oorlogsgetroffenen, 1945-1990.
(samenstelling: drs. A.S. Fris; ISBN 90-74442-04-8)
's-Gravenhage, 1993
(NB. uitverkocht)
- 4 *Telecommunicatie en post in Nederland*
Een institutioneel onderzoek op het beleidsterrein telecommunicatie en post, 1945-1990
(samenstelling: J.W.J.M. Bogaarts en dr. L. Hovy;
ISBN 90-74442-05-6)
's-Gravenhage, 1993
(NB. uitverkocht)
- 5 *Zicht op toezicht*
Een institutioneel onderzoek naar het staattoezicht op de volksgezondheid, 1940-1990
(samenstelling: drs. L.B. Humbert; ISBN 90-74442-06-4)
's-Gravenhage, 1993
- 6 *Planning van voorzieningen
in de gezondheidszorg*
Rapport van een institutioneel onderzoek, 1945-1990
(samenstelling: J.W.J.M. Bogaarts; ISBN 90-74442-07-2)
's-Gravenhage, 1993
- 7 *Verzekerd van zorg*
Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving op het terrein van de bekostiging en verzekering van de gezondheidszorg als onderdeel van het stelsel van structuur en financiering van de gezondheidszorg, 1940-1990
(samenstelling: F. van Dijk; ISBN 90-74442-09-9)

- 's-Gravenhage, 1993
- 8 *De vaststelling van tarieven in de gezondheidszorg*
Een institutioneel onderzoek, 1945-1990
(Samenstelling: J.W.J.M. Bogaarts; ISBN 90-74442-08-0)
's-Gravenhage, 1993
- 9 *Het Bejaardenbeleid*
Een onderzoek naar instituties en wet- en regelgeving inzake het ouderenbeleid, 1945-1990
(samenstelling: drs. A.S. Fris; ISBN 90-74442-12-9)
's-Gravenhage, 1993
- 10 *Rechtspleging en rechtshulp*
De datageschiedenis van handelingen en organisatie-eenheden van de justitiële ministeriële organisatie van de rechtspleging en rechtshulp, 1945-1992
(samenstelling: drs. C.K. Berghuis; ISBN 90-74442-14-5)
's-Gravenhage, 1993
- 11 *Nationaliteiten*
Een onderzoek naar actoren en handelingen op het terrein van de nationaliteitsaangelegenheden, 1945-1991
(samenstelling: drs. A.H. Netiv; ISBN 90-74442-13-7)
's-Gravenhage, 1994
- 12 *'So many laws argue so many sins'*
Een onderzoek naar actoren en handelingen op het terrein van de wetgeving, 1945-1991
(samenstelling: drs. A.H. Netiv; ISBN 90-74442-11-0)
's-Gravenhage, 1994
- 13 *Kwaliteit op recept*
Een onderzoek naar de actoren en handelingen op het terrein geneesmiddelen en medische hulpmiddelen, 1940-1990
(samenstelling: drs. L.B. Humbert, drs. F. van der Doe en drs. M.J.B. Kavelaars; ISBN 90-74442-16-1)
's-Gravenhage, 1994
- 14 *Externe Adviesorganen in de gezondheidszorg*
Een institutioneel onderzoek op het terrein van de advisering in de gezondheidszorg, 1940-1990 (samenstelling: drs. N.P. van Egmond en drs. F. van der Doe; ISBN 90-74442-15-3)
's-Gravenhage, 1994
- 15 *Per slot van rijksrekening*
Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein beheer van de rijksbegroting, 1940-1993
(samenstelling: F. van Dijk; ISBN 90-74442-17x)
's-Gravenhage, 1994
- 16 *Luchtvaart gebonden*
Een institutioneel onderzoek op het terrein van de burgerluchtvaart, 1945-1993
(samenstelling: dr. L. Hovy; ISBN 90-74442-18-8)
's-Gravenhage, 1994
(NB. uitverkocht)
- 17 *Driemaal 's Raads Recht*
Een institutioneel onderzoek naar de taakgebieden van de Raad van State, (1940) 1945-1990
(samenstelling: drs. A. Spieksma en drs. L. Verbeek; ISBN 90-74442-20x)
's-Gravenhage, 1994
- 18 *De heilige koe geboekstaafd*
Een institutioneel onderzoek naar het handelen van de Rijksdienst voor het Wegverkeer, 1951-1994
(samenstelling: J.W.J.M. Bogaarts ISBN 90-74442-19-6)
's-Gravenhage, 1994
- 19 *Belastingver(h)effend*
Een institutioneel onderzoek naar de actoren en handelingen op het terrein van het heffen en invorderen van belastingen, 1940-1993
(samenstelling: P. Lamboo ISBN 90-74442-...)

- 's-Gravenhage, 1994
- 20 *Roeien met de riemen*
Een onderzoek naar instituties, bedrijfsprocessen en handelingen met betrekking tot het beleidsterrein militair materieel Koninklijke Marine, 1945-1993
(samenstelling: drs. A.G. de Vries ISBN 90-74442-22-6)
's-Gravenhage, 1994
- 21 *Stuurlui aan wal*
Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein scheepvaart en maritieme zaken, 1980-1994
(samenstelling: drs. J.T. Klinkenberg ISBN 90-74442-21-8)
's-Gravenhage, 1994
- 22 *Smelten, pletten, ponsen en slaan (geldvoorziening)*
Een institutioneel onderzoek naar actoren en handelingen op het terrein van het 'geldwezen' (de geldvoorziening), 1940-1993.
(samenstelling: drs. N.P. van Egmond ISBN 90-74442023-4)
's-Gravenhage, 1994
- 23 *De toelating van vreemdelingen*
Een institutioneel onderzoek naar het beleidsterrein toelating van vreemdelingen, 1945-1993.
(samenstelling: drs. C.K. Berghuis, W. Hoffstädt, W.D. Küller; ISBN 90-7442-28)
's-Gravenhage, 1994
- 24 *Ter bevordering van menswaardige arbeid*
(arbeidsomstandigheden)
Rapport institutioneel onderzoek op het beleidsterrein arbeidsomstandigheden 1940-1993.
(samenstelling: M. Schaap en drs. A. Spieksma; ISBN 90-74442-25-0)
's-Gravenhage, 1994
(NB. uitverkocht)
- 25 *Geef acht (militair personeel; beroeps- en reserve-personeel)*
Een Institutioneel onderzoek naar bedrijfsprocessen en handelingen op het beleidsterrein militair personeel: beroeps-en reservepersoneel in dienst van het ministerie van Defensie en voorgangers, 1945-1993.
(samenstelling: drs. F. van der Doe en drs. M.L. Loef; ISBN 90-74442-26-9)
's-Gravenhage, 1994
- 26 *Agrarisch Onderwijs*
Een onderzoek naar actoren, taken en handelingen op het beleidsterrein Agrarisch Onderwijs in de periode 1945-1992.
(samenstelling: C.M.C.J. Smeets; ISBN 90-74442-30-7)
's-Gravenhage, 1995
- 27 *Tussen waarneming en neerslag*
Een institutioneel onderzoek naar het takenpakket van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut.
(samenstelling: W.D. Küller; ISBN 90-74442-29-3)
's-Gravenhage, 1995
- 28 *Waterstaat*
Rapport van een institutioneel onderzoek naar het overheidshandelen op het beleidsterrein waterstaat over de periode 1945-1994.
(samenstelling: J. Bogaarts; ISBN 90-74442-31-5)
's-Gravenhage, 1995

1. 'Handelend optreden' (PIVOT-brochure, 's-Gravenhage 1994).